

Terorizam u suvremenom poslovanju

Škara, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:103719>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-04**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za ekonomiju
Diplomski sveučilišni studij menadžmenta

Terorizam u suvremenom poslovanju

Diplomski rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru
Odjel za ekonomiju
Diplomski sveučilišni studij menadžmenta

Terorizam u suvremenom poslovanju

Diplomski rad

Student:

Luka škara

Mentor:

Doc. dr. sc. Anita Peša

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Luka Škara**, ovime izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom **Terorizam u suvremenom poslovanju** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. lipanj 2018.

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
1.1	Problem istraživanja	1
1.2	Ciljevi i svrha istraživanja	2
1.3	Metodologija istraživanja	2
1.4	Struktura rada	3
2.	TERORIZAM.....	4
2.1	Povijesni pregled i pojam terorizma.....	4
2.2	Suvremeni terorizam ili terorizam novijeg doba	11
2.3	Strategije borbe protiv terorizma.....	16
2.3.1	Upotrijebljena sredstva i instrumenti u borbi protiv terorizma	17
3.	TERORIZAM U SUVREMENOM POSLOVANJU	21
3.1	Utjecaj terorizma na gospodarstvo	22
3.1.1	Globalni gospodarski utjecaj terorizma i troškovi terorizma.....	23
3.1.2	Utjecaj terorizma na FDI.....	27
3.1.3	Utjecaj aktivnosti terorizma na turističku industriju	31
3.2	Utjecaj terorizma na međunarodno poslovanje	34
3.3	Novi oblici djelovanja terorističkih organizacija.....	37
3.3.1	Hakiranje i industrijska špijunaža kao pretpostavke krađe podataka.....	38
3.3.2	Cyber terorizam.....	44
4.	ZAKLJUČAK	51
	LITERATURA.....	53
	POPIS SLIKA	63
	POPIS TABLICA.....	63
	POPIS GRAFIKONA	63

Sažetak:

Terorizam nesumnjivo predstavlja ozbiljnu prijetnju sigurnosti otvorenog društva. Konvencionalna mudrost drži da teroristi drže moć u nanošenju ozbiljnih šteta modernim gospodarstvima. Terorizam je prijetnja sigurnosti na razini nacionalnih i međunarodnih okvira kao i čitavom sustavu svjetske sigurnosti. Međunarodni terorizam je vrlo rasprostranjen i složen te podrazumijeva specifičan oblik prijetnji koje mogu biti usmjerene stanovništvu, poduzećima i nadasve vlastima. Antiteroristička politika treba imati prvotno mjesto u rješavanju problema nacionalne i međunarodne sigurnosti, a isto tako treba biti složena i karakteristično usmjerena isključivo na prevenciju i eliminiranje terorističkih aktivnosti. Zakonodavstva država imaju neposrednu ulogu u sprječavanju ove velike problematike. Terorizam ima veliki i značajan utjecaj na gospodarstvo bilo koje zemlje te utječe na industrije kao što su, financije, zrakoplovstvo, osiguranje, maloprodaja, putovanja, turizam i prijevoz. Terorizam prijeti međunarodnom poslovanju izravnim i neizravnim učincima, te samim time tvrtke postaju mete suvremenog terorizma s važnim implikacijama na operacije i izvedbu poslovanja. Teroristički incidenti imaju ekonomske posljedice preusmjeravanja izravnih stranih ulaganja (FDI), uništavanja infrastrukture, preusmjeravanja javnih investicijskih fondova na sigurnost ili ograničavanje trgovine. Svrha ovog istraživanja je ukazati na suvremeni terorizam, prikazati utjecaj terorizma na gospodarstvo i suvremeno poslovanje te dati osvrt na nove oblike djelovanja terorističkih organizacija.

Ključne riječi: Terorizam, sigurnost, gospodarstvo, multinacionalne tvrtke, podaci, *cyber* terorizam

1. UVOD

1.1 Problem istraživanja

Jedan od najvećih i gorućih problema u sigurnosti država i općenito društva predstavlja terorizam. Terorizam je precizirana, sustavna prijetnja ili korištenje nasilja subnacionalnih skupina za postizanje političkih, vjerskih ili ideoloških ciljeva putem zastrašivanja stanovništva. To uključuje komuniciranje političkih, vjerskih ili ideoloških poruka putem uzrokovanja straha, prisile ili zastrašivanja javnosti. On postoji od dalekih vremena, te njegovi napadi odnose veliki broj žrtava te direktno utječu na politička, gospodarska, kulturna i ostala događanja u svijetu. Terorizam je najveća prijetnja današnjice i to za sve zemlje bez pojedine iznimke.

Masovni mediji današnjice utjecali su na prepoznatost tog velikog i prisutnog problema. Teroristička udruženja i formirane organizacije ostvaruju relativno lako svoje ciljeve i to uz pomoć medijskih aktivnosti. Važno pitanje današnjice je pronalazak načina i mjera kojima bi se stanovništvo i države zaštitili od terorističkih napada i organiziranja takvih udruženja. Potrebno je provoditi pripravne mjere sigurnosnih službi s ciljem obrane protiv terorista. Važno je da se djeluje u području sprječavanja terorističkih radnji formiranjem onih antiterorističkih. Terorizam je moguće iskorijeniti isključivo udruženim djelovanjem svih zemalja i njihovih predstavnika.

Terorizam neposredno utječe na gospodarstvo zemlje te predstavlja značajne opasnosti već desetljećima. On ima značajan utjecaj na turističke djelatnosti i prihode koji se ostvaruju u tom sektoru. U svjetlu terorističkih napada, tvrtke mogu biti manje sklone poduzimanju specifičnih inicijativa kao što su izravna strana ulaganja. S obzirom na ulogu koju globalno poslovanje igra u korporativnom i nacionalnom nastupu, ovo predstavlja značajan problem. Novi terorizam zahtijeva razmatranje potencijalno viših razina nesigurnosti u donošenju odluka međunarodnih tvrtki. Multinacionalne tvrtke su vrlo ranjive te međunarodne operacije zahtijevaju istraživanje tržišta, angažiranje osiguravajućih tvrtki, zaštitu vrijedne imovine, upravljanje i modeliranje rizicima te niz drugih aktivnosti osiguranja i zaštite od terorizma. Izravni učinci terorizma

karakteriziraju gubitak života, uništavanje infrastrukture, zgrada i opreme. Nasuprot tome, terorizam ima neizravne učinke koji uključuju smanjenje potražnje kupaca, povećanje troškova međunarodnih tvrtki, prekide u međunarodnim opskrbnim lancima, pad stranih izravnih ulaganja (FDI) i donošenje novih vladinih propisa i procedura namijenjenim za sprječavanje novih opasnosti (Spich i Grosse, 2005, i Ketata i McIntyre, 2008). Teroristički incidenti imaju ekonomske posljedice preusmjerenja izravnih stranih ulaganja, uništavanjem infrastrukture, preusmjerenja javnih investicijskih fondova na sigurnost ili ograničavanje trgovine.

1.2 Ciljevi i svrha istraživanja

Ciljevi ovog istraživanja su sljedeći:

1. Istaknuti pojam i povijest terorizam
2. Ukazati na suvremeni pristup objašnjavanju terorizma odnosno terorizma suvremenog doba
3. Prikazati strategije obrane i zaštite od terorizma
4. Istaknuti ekonomske posljedice terorizma, utjecaj na FDI i turistički sektor
5. Prikazati utjecaj terorizma na suvremeno međunarodno poslovanje
6. Istaknuti problem krađe podataka
7. Ukazati na *Cyber* terorizam današnjice.

Svrha ovog istraživanja je ukazati na suvremeni terorizam, prikazati utjecaj terorizma na gospodarstvo i suvremeno poslovanje te dati osvrt na nove oblike djelovanja terorističkih organizacija.

1.3 Metodologija istraživanja

S ciljem realizacije postavljenih ciljeva istraživanja koristiti će se metoda prikupljanja primarnih i sekundarnih podataka. Primarni i sekundarni podaci prikupljaju se na temelju dostupne literarne građe vezane za područje terorizma, utjecaja terorizma na gospodarstvo i suvremeno poslovanje te za danas prisutni *cyber* terorizam.

Od znanstveno-istraživačkih metoda koristi se metoda analize kojom se opći pojmovi i sudovi raščlanjuju te se svaki element izučava u odnosu na cjelinu. Metoda analize se koristi u svakoj pojedinačnoj cjelini rada gdje se iznose zaključci važni za terorizam i terorističke aktivnosti i njihov utjecaj na gospodarstvo i suvremeno poslovanje. U ovom radu se koristi i opisna ili deskriptivna metoda kojom se prikazuje teorijski dio analiziranja i opisivanja terorizma i njegovog neposrednog utjecaja na međunarodno poslovanje. Povijesnom metodom se pokušava prikazati nastanak i razvoj terorizma. Isto tako primjenjuje se metoda kompilacije i deduktivna metoda. Metodom kompilacije preuzimaju se tuđi rezultati znanstvenoistraživačkih radova te njihovi zaključci i dobivene spoznaje. Deduktivnom metodom se donose zaključci proizašli iz općih sudova te se izvode pojedinačni zaključci. U konačnici se pojedinačni rezultati istraživanja putem korištenja metode sinteze objedinjuju u novu konstruktivnu cjelinu.

1.4 Struktura rada

Ovaj rad je podijeljen na dvije cjeline. Prva cjelina opisuje pojam terorizma te povijesni pregled terorizma. U istoj cjelini se daje osvrt na nastanak suvremenog terorizma ili terorizma novijeg doba te na strategije obrane od terorizma. Predmet druge cjeline je terorizam u suvremenom poslovanju. U toj cjelini se prikazuje utjecaj terorizma na gospodarstvo, utjecaj terorizma na FDI, utjecaj terorizma na turističku industriju. Također u istoj cjelini se obrađuju novi oblici djelovanja terorističkih organizacija gdje se navodi hakiranje i industrijska špijunaža te *cyber* terorizam.

2. TERORIZAM

Kako bi se definirao pojam terorizam važno je prvo istaknuti da se radi o izrazito složenoj pojavi i problemu. Pregledavajući literaturu, autori slično navode, ali se svi relativno preklapaju u području iskazivanja problematike terorizma i kompleksnosti njegove pojave. Ovdje će se iznijeti povijesni pregled i prikazati definicije pojma terorizma kao i istaknuti strategije borbe protiv terorizma. Svakako treba potvrditi da je riječ o vrlo opasnoj, sveprisutnoj pojavi novijeg vremena.

2.1 Povijesni pregled i pojam terorizma

Terorizam kakav se danas poznaj ima duge korijene i seže daleko u prošlost. Nakon karakterističnog napada na SAD, konkretno 11. rujna 2001. godine, on dobiva nesagledive razmjere i negativne posljedice za cjelokupno društvo i države. Za američki FBI (The Federal Bureau of Investigation) terorizam je protuzakonita provedba sile ili nasilnosti protiv osoba ili imetka s ciljem zastrašivanja ili prisiljavanja vlade, civilnog stanovništva ili bilo koga unutar društva kako bi se unaprijedili vlastiti politički ili socijalni ciljevi (Hofman, 2000: 32).

Iako danas u svijetu postoji nekoliko desetaka raznih definicija terorizma, najveći doprinos u pokušaju da pruži jedinstvenu definiciju dala je Europska unija. U okvirnoj odluci Vijeća o borbi protiv terorizma iz 2002. godine, po prvi put se za sve države članice uvodi jedinstvena definicija pojma terorizam. Terorističkim činom smatrati će se svako namjerno djelo koje po svojoj prirodi ili kontekstu može ozbiljno naškoditi nekoj državi ili međunarodnoj organizaciji, a inkriminirano je u međunarodnom pravu i počinjeno s ciljem ozbiljnog zastrašivanja pučanstva, prisiljavanja neke vlade ili međunarodne organizacije da nešto učini ili ne učini, ozbiljnog ugrožavanja ili uništavanja političkih, ustavnih, gospodarskih ili društvenih struktura neke države ili međunarodne organizacije, navodi se u Okvirnoj odluci Vijeća o borbi protiv terorizma, od 13. lipnja 2002. godine.

Sam pojam terorizma i njegova definicija donekle se mijenjala kroz povijest, ali najbliže tumačenje današnjeg poimanja terorizma jest ono po kojemu je terorizam ciljano organiziran kako bi se usmjerio na izazivanje straha s težnjom na ostvarenje određenog političkog ili društvenog cilja. Temeljna sredstva terorizma u postizanju njegovih

ciljeva su teži oblici nasilja, ubojstva i teški zločini i zlodjela s tendencijom velikih razaranja i masovnog uništenja (Tatalović, 2006: 118).

Terorizam je višeslojna pojava koja, ako se želi sagledati u cjelini, podrazumijeva interdisciplinarni pristup i usporedno istraživanje iz više područja. Uzroci otežanosti bavljenja tom društvenom pojavom su u tome što postoji niz raznih subjektivnih i objektivnih činitelja koji usporavaju rješavanje složene problematike terorizma (Tatalović, 2006: 118). Najčešće objektivni činitelji su društveni odnosi i sukobi interesa te nepotpuno pravno reguliranje ove pojave, dok subjektivni činioci proizlaze iz politički uzrokovanog ponašanja zemalja na međunarodnoj osnovi koje nerijetko poradi određenih interesa, eliminiraju i provode kršenje međunarodne obaveze čije izvršavanje treba ispomoći u eliminiranju i suzbijanju terorizma (Tatalović, 2006: 118).

Povijest terorizma polazi od drevnih vremena, kada su već tada suparnici nastojali na različite modalitete, od plašenja do fizičkog nasilja, deklasirati suparnike. Mogu se istaknuti primjeri terorizma i terorističkih djelovanja, terorističkih skupina tijekom povijesti, a to su:

- Među prvim terorističkim skupinama, za koje se ističu klasificirani podaci djelovala je na Bliskom istoku čak daleko u prvom stoljeću. Članovi i pripadnici te terorističke skupine nazivali su se Zeloti. Oni su bili židovski nacionalisti koji su se oduvijek borili protiv Rimske uprave postavljenom nad Judejom. Spomenuta skupina pojavila se čak unutar šeste godine istog stoljeća te su vrlo ubrzo započeli provoditi terorističke aktivnosti. Unutar Judeje imali su zacrtane ciljeve ubijanja i mučenja Rimljana i Židova koji su prihvaćali rimsku nadvlast. Kasnije su pored terorističkih aktivnosti vodili gerilske borbe i ratove u pustinjskim i brdskim područjima. Taj rat smatra terorističko-gerilski Zelota potrajao je sve do navođene godine 66. Odnosno do stvorene židovske pobune (Marić, 2012: 90).
- Tijekom povijesti teroristi su težili provoditi aktivnosti prema politici te su počinjenim zločinima htjeli nadasve srušiti vlast. U 11. stoljeću na lokalitetu i području države Irana stvara se i okupira organizirana grupa Hashashini. Osim što su stvarali i koristili hašiš, bili su profesionalne i plaćene ubojice. Djelovali su više od 200 godina i vodili se vjerskim učenjem. Težili su provoditi i raditi

ubojstva - atentate, učestalo uz samožrtvovanje. Za njih je karakteristično da su uveli mučeništvo. Indijske thuge bili su najduža teroristička skupina tijekom povijesti, koja je djelovala čak šest ili sedam stoljeća. Kao skupinama mučili su i davili svoje žrtve, a sve žrtvovanjem Kaliju, koji je smatran indijskim bogom terora i uništenja, a Britanci su stali na kraj ovoj skupini te su ih uništili sredinom devetnaestog stoljeća (Marić, 2012: 91).

Prvi val terorizma se javlja kao slijednik anarhističke ere iz perioda s kraja 19. stoljeća. Dolaskom 20. stoljeća rasadište internacionalnog terorizma javlja se u carskoj Rusiji, dok je drugo izвориšte bila u Barceloni u kojoj je između 1903. i 1909. eksplodiralo čak iznad brojke od osamdeset eksplozivnih naprava. Kao reagiranje država slijedi ojačavanje i modernizaciju policijskih snaga te jaču imigracijsku politiku (Hanhimaki i Blumenau, 2013: 318).

Iako se terorizam, motiviran etnonacionalističkim – separističkim aspiracijama prvi put pojavio unutar Otomanskog i Habsburškog carstva, tek kasnije 1945. Godine taj fenomen postaje prodornija globalna snaga. Dakle, kasnije nakon 1945. godine navedeni fenomen je protumačen kao napredna jaka svjetska snaga. Antikolonijalni terorizam je važan i relevantan u poimanju evolucije i razvitka novonastalog suvremenog terorizma. Tako su na kraju šezdesetih godina postavljeni temelji za pretvaranje terorizma iz prvobitno lokalne pojave u sigurnosno pitanje svjetskih razmjera (Tatalović, 2006: 118, Tatalović, 2010: 71).

Primjenom terorizma, tijekom prošlosti, htjelo se natjerati stanovništvo da budu pod vlašću manje grupe ljudi i da rade za njihovu korist, što je odrednica diktature, tiranije i ostalih oblika državne vlasti. Početkom francuske revolucije počinje moderni terorizam, a sve ovo prije je smatrano vjerskim ili religijskim terorizmom, objašnjava Marić (2012: 91).

Od pojave terorizma do danas, on je toliko osmišljen i teorijski oblikovan da je formulirana odgovarajuća doktrina s mnogim pravilima, postupcima i rutinama, tako da se može govoriti o terorizmu kao doktrini nasilnog djelovanja i o terorizmu kao praksi sustavnog nasilja u borbi za postizanje određenog (političkog) cilja, objašnjava Tatalović (2010: 71).

U 20. stoljeću terorizam poprima povećane razmjere te je sveprisutan u današnjem 21. stoljeću. Niz medija danas, nažalost prenosi niz vijesti s prikazima velikih terorističkih napada u svijetu pri tom prikazujući teške posljedice. Tek na kraju 20. stoljeća te početkom ovog 21. stoljeća Europa se počela susretati s velikim i žestokim terorističkim napadima i to konkretno u pojedinim jačim ekonomskim zemljama kao što je Engleska, Francuska i Španjolska što je imalo za rezultat zaprepaštenje političke javnosti te isto tako i opće javnosti, međutim s velikim utjecajem na očigledan strah koji se tada pojavio među lokalnim stanovništvom (Vukonić, 2010: 100). Danas, apsolutno nitko ne može biti zaštićen u potpunosti od terorističkih napada te postupci zaštite i obrane od istoga nisu posve učinkoviti.

Iako je primarni cilj terorizma vršenje terora i utjecanje na mentalitet, može se prepoznati i prema modalitetima djelovanja koji se s njime povezuju kao što je samostalni aktivitet, primjena prisile, eksplozivnih naprava itd. Međutim tu je važno dati nekoliko terminoloških razgraničenja. Samotnjački terorizam označava pojedinačno djelovanje protiv ciljne skupine: civilno stanovništvo, službene delegacije, policiju itd. Suprotno tome, pojedinačni terorizam u prošlosti je označavao djelovanje u kojemu jedna grupa (anarhistička ili nihilistička) je bila usmjerena na pojedinca: političkog vođu, policijskog službenika, vlasnika neke tvrtke itd. Konačno, izolirani terorizam koji se javlja 70-ih godina dvadesetog stoljeća, u prvom redu u SAD-u označava djelovanje marginalaca koje može biti nasumično usmjereno na pojedince ili skupinu iz političkog i ideoloških razloga. Ti se marginalci nazivaju vukovima samotnjacima Guidère, 2012: 59).

Na početku 21. stoljeća, a osobito nakon terorističkih napada na SAD, spomenute 2001. godine, pojačano je zanimanje za terorizam, naravno. Sve veći broj članaka i knjiga slijedi navedenu tematiku i područje, a koji se objavljuju o fenomenu terorizma te o zabrinutosti globalnih razmjera. Njihov sadržaj odražava činjenicu da se terorizam danas smatra glavnom prijetnjom vrijednostima liberalne demokracije, sa značajnim posljedicama za dobrobit čitave međunarodne zajednice (Tatalović, 2006: 118-119).

Samim time, došlo je do promjena u radu i djelovanju strukture sustava nacionalne sigurnosti, kako nacionalnih tako i onih nadnacionalnih poput NATO-a. To je jedan od ciljeva nove europske sigurnosne politike koja sadrži mjere za borbu protiv terorizma.

Procjenjuje se da Europa može biti meta konvencionalnih terorista i idealna baza za pripremanje spektakularnih napada, ali nije meta na način na koji su to SAD i njihovi interesi (Delpech, 2002: 14).

Zadatak definiranja terorizma je kompliciran, ali je apsolutno neophodan kako bi se razvilo dostatno razumijevanje ovog fenomena i kako bi se njime bavilo na učinkovit način. Složenost definiranja terorizma ima mnoge aspekte. Ono proizlazi iz raznih organiziranih skupina koji su koristili nasilje kako bi usadili teror. Svako pojedino gledište ima vlastite aspekte sagledavanja terorizma.

Danas, općeprihvaćena definicija o terorizmu jednostavno ne postoji na onoj međunarodnoj razini. Razlog tome je težina pitanja odakle proizlazi terorizam i gdje on zapravo nastaje. Dakle, definicija do danas nije specifično utvrđena, iako postoji mnoštvo definicija s raznih društvenih područja. Ono što je zajedničko svim definicijama je da terorizam uključuje nasilnost kako bi se realizirali zacrtani ciljevi. Tako se navodi da je terorizam značajan način nasilnog postupanja protiv naroda, životne okoline i materijalnih dobara neke države u miru i u ratu (Cyjetković, 2002: 35).

Kao takav terorizam, prethodno objašnjen, on je neprihvaćen politički i moralni način postupanja. Ima utjecaj na sigurnost jedne zemlje, na slobodu kretanja stanovništva, na ljudske živote te dovodi u pitanje onu sigurnost na globalnoj razini. Jednako tako, može se navesti da terorizam zapravo ne predstavlja modalitet gerilskog ratovanja niti određeni politički ili čak pokret ideologije.

Među stotinama definicija terorizma koje su prihvaćene tijekom godina, neki sadrže pojmovne i formulacijske probleme (Hoffman, 2004: 3). Mnogi istraživači ističu da je jedina sigurnost u pogledu terorizma pejorativni način na koji se riječ općenito koristi i povezuje (Hoffman, 2006: 23, Horgan, 2005: 1). Kao takav, kada ga opisuju znanstvenici, političari ili aktivisti i analiziraju aktivnosti navodnih terorističkih organizacija, oni vrlo često koriste alternativne pojmove koji imaju više pozitivnih konotacija, poput gerila ili podzemnih pokreta, revolucionara, militanata, komandoskih skupina, pokreti nacionalnih oslobođanja, itd. (Hoffman, 2006: 28).

Mnogi u zapadnom svijetu prihvatili su pretpostavku da se terorizam i nacionalno oslobođanje nalaze na dva suprotna kraja spektra koji legitimiraju uporabu nasilja.

Borba za nacionalno oslobođenje navodno se nalazi na pozitivnom i opravdanom kraju spektra nasilja, dok je terorizam nepravedan i negativan aspekt postavljen na suprotnu stranu. U okviru toga, bilo bi nemoguće za određene organizacije smatrati da su kako teroristička skupina tako i nacionalno oslobađajući pokret (Ganor, 2009b: 20).

Od 11. rujna 2001. godine međunarodni terorizam pojavio se na vrhu nacionalne i međunarodne sigurnosne agende, koji se široko percipira kao teška i vrlo realna prijetnja svjetskom miru. To je prijetnja koja zahtijeva međunarodno usklađivanje i suradnju na razini bez presedana. Takav visok stupanj suradnje ne može se utvrditi ili održati bez međusobnog dogovora nad najosnovnijim zajedničkim nazivnikom - definicijom terorizma.

Hoffman (2006: 37) ukazuje na temeljnu razliku između kriminalca i terorista kada tvrdi da dok kriminalac traži osobne ciljeve, terorist se obično vidi kao altruist koji djeluje za i u ime mnogih drugih. Stoga se terorist može shvatiti kao pojedinac koji predstavlja veću opasnost kroz svoje postupke, budući da je znatno rastrojeniji od kriminalca s ciljem žrtvovanja kako bi postigao svoje ciljeve - čak do samopožrtvovanja u određenim situacijama.

Terorizam podrazumijeva u suštini, metodu s kojom pojedine skupine nastoje ostvariti vlastita politička, filozofijska ili pak religijska stajališta s ciljem destabiliziranja pojedine države ili regije. U svemu tome, takve skupine pokušavaju promovirati i isticati stajališta koja imaju o religiji, odnosno pokušavaju promovirati ekstremistička, radikalno marksistička, rasistička ili čak uvjerenja o fašizmu (Vukadinović, 2004: 205, Ranabhat, 2015: 3).

Terorizam se definira kao posljedica političkih nesigurnosti kao i civilnih ratova, državnih udara, anarhije i socijalnih nemira (Sonmez, 1998: 114). Terorizam organiziraju organizacije ili skupine koje imaju određene potpore od države, pa ponekad i od nekih organizacija koje djeluju s prikrivenim ciljevima ne imajući na umu da se radi o terorističkom djelovanju. Terorizam je tiranija koje nijedan moralni pojedinac ne može htjeti, niti etički argumentirati. Bit terorizma uključuje nemoralne vrste proračunatosti – izdvajanje žrtava koje su nevine i njihovo ubijanje kako bi se zaprepastila šira javnost. Tom nemoralnom načinu političkog djelovanja teroristi

ponekad dodaju namjernu upotrebu oružja koje ima velik ubojit doseg (Harmon, 2002: 199).

Kao što se navodi, posljedice terorizma su iznimno velike i uključuju veliki broj žrtava. Terorizam, samim time, je krajnji put i instrument ostvarenja određenog cilja koje se sistematički primjenjuje nasilnim načinima, a može biti provođen od strane raznih ideoloških skupina, od strane pojedinih država kao i od strane pojedinaca. Uzevši u obzir stalnost i neprekidnost terorističkih djelovanja može se zaključiti kako efikasan odgovor na takve aktivnosti jednostavno ne postoji, a stanovništvo i države su ga u svim dijelovima svijeta svjesniji nego ikad prije.

Terorizam je obično stupnjevit. Njegova namjera je pobuditi određene javne reakcije, među kojima su zaprepaštenje, užas, pokoravanje, promjena mišljenja ili akcija oko određenog pitanja, od puštanja zatvorenika do stvaranja nove nacionalne domovine. Stoga i protuteroristička politika i strategija moraju biti stupnjevite i združene (Harmon, 2002: 241).

Slijedi Tablica 1.

Tablica 1 Kriteriji na koje se svode definicije terorizma

Definicije terorizma najčešće se svode na sljedeće kriterije:
1. čin je izveden s namjerom;
2. nasilnog je karaktera;
3. izveden je od strane nedržavnog aktera;
4. usmjeren je ka ostvarivanju određenog cilja;
5. podrazumijeva prisilu, zastrašivanje ili prenošenje poruke;
6. namijenjen je širem auditoriju od neposrednih žrtava;
7. izvan je regula međunarodnog humanitarnog prava

Izvor: Vlastita izrada prema Pađen, B., Dekonstrukcija mita o globalnom terorizmu: trendovi u suvremenom terorizmu, *Međunarodne studije : časopis za međunarodne odnose, vanjsku politiku i diplomaciju*, Vol.14 No.2, 2014., str. 93.

Sukladno Tablica 1 može se zaključiti kako postoje niz kriterija na kojima počivaju definicije o terorizmu te da se uglavnom one zasnivaju na namjeri, nasilništvu, ostvarivanju ciljeva, prisili, davanju poruka javnosti, grupama, organizacijama, vladi te da su izvedeni od nedržavnih aktera.

2.2 Suvremeni terorizam ili terorizam novijeg doba

Riječ suvremeni se odnosi na veću zastupljenost informacija, učinkovitiju i uspješniju povezanost pojedinaca putem komuniciranja uz neposredno prisutne medije, strelovit tehnološki napredak te povećanje industrije naoružanja što će se nadalje još spominjati (Marić, 2012: 93).

Suvremeni terorizam javlja se kao blaža forma terorizma iz 90-ih godina. Postoji i javlja se u manjoj mjeri nego ranije, usmjeren je na dvije regije, a prema kategoriji, zadacima i primijenjenom oružju u napadima ne razlikuje se u velikoj mjeri od onoga koji se javljao u desetljeću ranije. Veličinom i jačinom nalazi se tek na razini terorizma s kraja 70-ih godina, odnosno početka 80-ih godina dvadesetog stoljeća (Pađen, 2014: 65).

Dakle, prepoznatljivi oblik terorizam nastaje nakon 1960. tih godina. Napredak terorizma nastao sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća kada su se pojavile, osobito na Bliskom istoku, niz radikalnih muslimanske skupine (Hanhimaki i Blumenau, 2013: 318).

Terorizam 20. stoljeća bio je motiviran prvenstveno nacionalizmom, separatizmom i društveno-ekonomskim nejednakostima o čemu govore u radu Enders i Sandler (2000). Primjeri uključuju napade 9/11, bombaške napade na vlakove u Madridu i događaje u Mumbaiju i Indiji. Osim toga, novi teroristi imaju tendenciju da često usmjeravaju svoje nasilje prema "mekom cilju", kao što su hoteli, sustavi za masovni transport i na poslovanje tvrtki (Wernick, 2006: 62).

Suvremeni terorizam se zapravo nastavlja na one koji su se odvijali u daljnjoj povijesti. Suvremeni terorizam je manje napadajući način galopirajućeg terorizma koji je napredovao pri kraju 80-ih i na početku 90-ih godina prošlog stoljeća, fazi u okviru međunarodnog terorizma, s velikom razinom regionalizacije. Samim time, vezan je za

dvije „žarišne“ regije, Bliski istok i Sjevernu Afriku te Južnu Aziju, s tek periodičnim manifestacijama izvan navedenih granica (Pađen, 2014: 65).

Suvremeni terorizam se odnosi na ogroman uzrok nesigurnosti modernog vremena. Svakako je terorizam postao svjetski fenomen. Terorizam je danas dobio široke razmjere na što ukazuju zbivanja diljem svijeta, međutim tvrdnja o raskidu odnosa između terorizma i državne vlasti zapravo je diskutabilna. Naziva se suvremeni iz razloga što danas postoji:

- veća pristupačnost informacija,
- bolja uvezanost ljudi kroz priopćavanje uz različite medije,
- prenegao tehnološki progres,
- rast i jačanje industrije naoružanja (Marić, 2012: 93).

Sve do kraja dvadesetog stoljeća terorizam je promatran isključivo kao marginalna prijetnja internacionalnoj i nacionalnoj sigurnosti država, ali napadom na WTC (Bilandžić, 2008: 56) se stavlja u fokus kao pitanje organiziranja internacionalne sigurnosti. Takav napad je utjecao na razmatranje nužnosti rješavanja ključnih uzroka iz kojih se javlja terorizam (Derenčinović, 2007: 25).

Treba istaknuti individualističke terorističke napade koji izazivaju masovne štete pojedinoj zajednici, a i državi i svijetu. Terorizam se sve više primjenjuje nekonvencionalnim vrstama oružja. Informacija kao „oružje novijega doba“ može kreirati puno više negativnih posljedica od konvencionalnih vrsta naoružanja. Internet je kao medij niz mogućnosti tajnoga komuniciranja te kreirao načine tajnoga financiranja. Postavka o „novom terorizmu“ kako ga neki proučavatelji nazivaju jest pogdjekada samo nakana da se pokuša uvjeriti javnost u aktivnosti koje provode pojedine zemlje kako bi realizirale svoje koristi i za svoju dobrobit (Marić, 2012: 94). Zaključuje se da su danas tehnike terorističkih organizacija suvremene te da je on danas malo sofisticiraniji, međutim nema većih odstupanja od onih terorističkih napada koji su se zbivali tijekom prošlosti. Terorizam jest nasilje, ciljano nasilje, s namjerom da se zastraši stanovništvo te podrazumijeva promišljene činove i aktivnosti.

U pokretljivom smislu suvremeni terorizam se može razdvojiti na: etapu širenja (1960. - 1981.), etapu povlačenja u ilegalu (1982. - 1984.). Taj period započinje oslobađanjem

američkog generala Dosiera iz "narodnog zatvora" Crvenih brigada 17. 12. 1981., kad počinje i jak međunarodni aktivitet na eliminiranju i prepoznavanju terorizma. Etapu oživljavanja, međusobne kohezije, sponzoriranja i internacionalizacije djelovanja (1985. - 1990.) i sadašnju etapu, a to je etapa globalizacije terorizma. Baš ta navedena zadnja, sadašnja etapa razvoja terorizma čini svjetsku prijetnju (Marić, 2012: 94).

Organizacije terorističkih pripadnika mogu čak imati sustave financiranja kojima se teško ulazi u trag. Moguće je čak da djeluju u okviru humanitarnih pomoći itd. Crvene brigade nose pečat socijalnog pokreta sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, a u svoje akcije uključuju i određen broj mladih radnika. Preostale dvije skupine, Frakcija Crvene armije i Direktna akcija, uglavnom regrutiraju manjinu dezorijentiranih mladih ljudi inspiriranih događajima iz svibnja 1968. godine, ističe (Guidère, 2012: 71).

Opisi tipičnih terorističkih operacija i njihova zajednička obilježja su često uključena u predložene definicije suvremenog terorizma - osobito u onima koji se bave strahotom i tjeskobom stvorenom terorističkim činovima. U takvim definicijama, terorizam je predstavljen kao oblik nasilne aktivnosti (ili prijetnje) koji namjerava zastrašiti skupinu ljude van dosega stvarnih žrtava (Horgan, 2005: 1).

Nakon razmatranja razvoja definicije terorizma i ispitivanja različitih definicija, Hoffman (2006: 40) u svom zaključku iznosi da se možda sada pokušava definirati terorizam kao namjerno stvaranje i eksploatacija straha od nasilja ili prijetnje nasiljem u potrazi za političkim promjenama te da je terorizam posebno dizajniran s ciljem dalekosežnih psiholoških učinaka izvan neposrednih žrtava ili objekta terorističkog napada.

Definicije koje se odnose na terorizam kao čin čiji je cilj usaditi strah i tjeskobu u javnosti se uglavnom temelje na doslovnom značenju i povijesnoj uporabi pojma "terorizam" iz njegove primjene iz francuskog građanskog rata. Takve definicije također se oslanjaju na ono što se percipira kao primarna operativna taktika suvremenog terorizma - psihološki rat - koji nastoji postići političke ciljeve ubacivanjem straha i anksioznosti među svojim ciljanim stanovništvom (Ganor, 2009b: 25).

Dok definicije jako variraju, postoji opći konsenzus među većine vodećih znanstvenika o bitnoj prirodi terorističke prijetnje, a to je da će istraživači rijetko osporiti važnost

uloge straha i anksioznosti koja igra u razumijevanju fenomena modernog terorizma. Međutim, važno je imati na umu da strah i anksioznost ne može biti bitna varijabla u određivanju terorističkog napada, potvrđuje Ganor (2009b: 25). Jedan od najvažnijih elemenata ove kampanje psihološkog ratovanja su masovni mediji. Terorističke skupine se oslanjaju na masovne medije da prenesu svoje poruke straha i zastrašivanje prema publici.

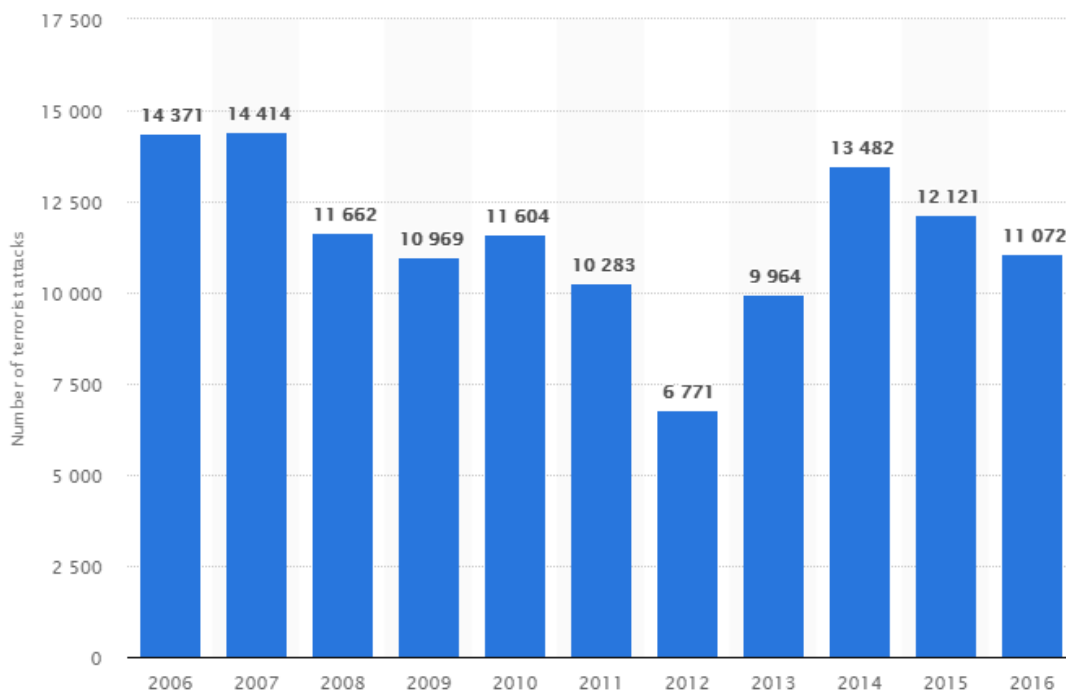
Moderni terorizam ne se oslanja na psihološki rat kao alatu u postizanju njihovih ciljeva, stvarajući strah i anksioznost među općom populacijom. U puno slučajeva, teroristički napad je slučajan, nije usmjeren ni na nekoga specifičnog, već na skupinu koja dijeli zajedničku osobinu i simbolizira širi cilj organizacije. Pored konvencionalnih oružja postoje i ona nekonvencionalna oružja. Tako se u moderno vrijeme primjenjuju razne upotrijebljene supstance bilo kemijske, biološke, nuklearne ili radiološke koje klasificiraju napade prema njihovom namjeravanom rezultatu (Ganor, 2009a: 18).

Prema Ganor (2009b: 26) u suvremenom terorizmu nastoje se poslati odgovarajuće poruke o:

- Nesigurnosti - slučajnost napada bi trebao usaditi osjećaj nesigurnost u javnosti glede "sigurnog ponašanja", što izaziva strah od bilo koga tko može biti sljedeća žrtva (Horgan, 2005: 3)
- Ranjivosti - teroristički napad može se odvijati bilo gdje i bilo kada te se svi mogu osjećati ranjivo.
- Nemogućnosti - državni sigurnosni aparati ne mogu spriječiti napade ili zaštititi civile.
- Personalizaciji – ukoliko pojedinci su do sada izbjegli napade, ne znači da će ih uvijek izbjeći
- Nerazmjernoj cijeni - cijena koju pojedinac mora platiti zbog političke vlasti politika je vrlo visoka. Zbog toga treba djelovati na promjenu nacionalnog / međunarodnog prioriteta.
- Osveti - Građanin pati zbog vladinih akcija protiv terorističkih organizacija i njegovih pristaša i zbog toga je u njegovom najboljem interesu da uradi pritisak na vladu da se izbjegne ova aktivnost.

Slijedi Grafikon 1.

Grafikon 1 Broj terorističkih napada diljem svijeta između 2006. i 2016. godine

Izvor: Statista, Number of terrorist attacks worldwide between 2006 and 2016.

<raspoloživo na: <https://www.statista.com/statistics/202864/number-of-terrorist-attacks-worldwide/>> [pristupljeno: 27.06.2018.]

Statistika pokazuje broj terorističkih napada diljem svijeta između 2006. i 2016. godine. Sukladno priloženom Grafikon 1 evidentno je da je broj terorističkih napada u posljednjih promatranih deset godina u najvećoj mjeri bio zabilježen u 2007. godini i to u iznosu od 14.414 terorističkih napada. Najmanji broj terorističkih napada zabilježen je u 2012. godini.

U posljednjoj promatranoj godini, u 2016. bilo je čak zabilježenih 11.072 terorističkih napada. Većina terorističkih akata nalazi se u zemljama Bliskog istoka kao što su Irak i Pakistan, koji su pretrpjeli 2.965 napada i 734 napada. Brojne studije su pokazale da se Amerikanci boje napada od terorizma u smislu mogućnosti postajanja žrtvama nasilnog kriminala ili čak hospitalizacije, što bi moglo ukazati na nužnost povećanja razumijevanja stavova javnosti kako bi se poboljšali programi koji se koriste za upravljanje percepcijom javnog rizika (Statista, 2018).

2.3 Strategije borbe protiv terorizma

Preventivno organiziranje uključuje surađivanje financijskih i onih službi obavještavanja te internacionalnih organizacija, uz istovremeno ojačanje nacionalnih ustanova koje se bave ovom problematikom, a u isto vrijeme, također dolazi do ustanovljene jake nužnosti za otkrivanje i prevenciju terorističkih aktivnosti u fazi pripremanja kao što je tijekom proces nabave oružja za realiziranje napada (Dinić, 2016: 967-980).

Internacionalni dokumenti koji su fokusirani na monetarna stajalište terorizma primijenjeni su u nacionalnim okvirima zakonodavstva značajnog broja zemalja, no oni se tiču formaliziranih i zakonitih financijskih institucija. Istovremeno van djelokruga nadzora javlja se veliki fragment aktivnosti, što čini svojevrsnu sivu zonu, kao npr. financijske aktivnosti humanitarnih organizacija te transakcija u okviru muslimanskih tradicionalnih bankarskih sustava. Zemlje nastoje uskladiti međunarodne standarde s ciljem stvaranja zajedničke sinergije i kooperacije svih tijela unutar i izvan zemalja. Za efikasnu i učinkovitu borbu protiv terorizma nužno je kombinirati tri modela: primjenu politike i diplomacije, izvršavanje pravilnog zakonskog sustava i kaznenog zakonodavstva te eksploatiranje vojnih snaga (Wilkinson, 2002: 40).

Suvremenim sigurnosnim strategijama međunarodnih sigurnosnih organizacija i nacionalnim strategijama sigurnosti država diljem svijeta, dominira problematika postojanja terorizma. Novonastala, ratna paradigma borbe protiv terorizma nastala je u Americi, a Europska unija je vrlo bitan američki partner, međutim Unija je za borbu protiv terorizma odabrala instrumente koje se razlikuju od onih američkih (Prodan, 2014: 50).

Taktike i uspostavljeni alati obrane i sprečavanja terorizma EU-a se razlikuju od onih koji se implementiraju i provode u državama SAD-a. Razlog tome, proizlazi iz toga što Europska unija više pažnje daje može bitnostima i varijacijama nastanka terorizma dok su američke strategije fokusirane na rigoroznije suzbijanje terorizma. EU ne isključuje upotrebu jače sile ukoliko se pojavi potreba za istim, međutim takva politika je primijenjena u SAD-u gdje se vojna sila upotrebljava kao prvi instrument u borbi protiv terorizma.

Sigurnosni akti Sjedinjenih američkih država i oni Europske unije su uvelike različiti akti te nisu isti prema prikazanom sadržaju, uspostavljenoj strukturi i veličini samih akata. Europska sigurnosna strategija (ESS) napisana je na 15 stranica, dok je američka Strategija nacionalne sigurnosti (National Security Strategy – NSS) iz 2002. opisana na 35 stranica, ona iz 2006. na 54 stranice, a ona iz 2010. na 52 stranice. Strategije sigurnosti SAD-a i Europske unije identificirale su gotovo identične sigurnosne prijetnje (Prodan, 2014: 50).

Europska strategija kombinira „meku moć” (soft power) i „tvrdu moć” (hard power) za eliminiranje sigurnosnih pitanja, premda su osjetno relevantniji instrumenti „meke moći” – korištenje političkih i diplomatskih faktora, ekonomskih pokretanja, menadžmenta kriznih situacija, humanitarne pomoći – dok se vojno agitiranje smatra posljednjim sredstvom (Prodan, 2014: 50).

Europska unija se svakako zalaže za eliminiranje pitanja terorizma na način da se radi prevencija i suradnja na internacionalnoj razini. Što se tiče SAD-a oni su više sljedbenici tvrde moći. Oprečno tome, američka Strategija nacionalne sigurnosti je uspostavljena na tvrdoj moći i sili. Komparacija strategija ukazuje da je elaboracija novonastalih prijetnji – terorizma i širenja oružja za skupno uništenje – slična, kao i planski ciljevi (Prodan, 2014: 50).

U svakom slučaju, strategije EU i SAD-a su slične u pogledu ostvarivanja strateških ciljeva. Također je važno napomenuti kako se organizirani kriminal u zemljama SAD-a ne vidi kao problem i opasnost, dok EU prepoznaje povezanost kriminala i samog terorizma. I jedni i drugi vide problem u terorizmu, kao jednim od najznačajnijih prijetnji sigurnosti današnjice.

2.3.1 Upotrijebljena sredstva i instrumenti u borbi protiv terorizma

Temeljna sredstva koja se nužno trebaju implementirati i koristiti u eliminiranju terorizma je uglavnom zakonodavni okvir i pravna regulativa unutar pravnih poredaka zemalja. No drastična bezosjećajnost i količina kojom terorizam utječe na suvremena društva uvjetuje i upotrebu različitih diplomatskih, ali i armijskih sredstava (Marković,

2009: 218). Postoje određeni instrumenti borbe protiv terorizma. Nadalje će se prikazati isti na Tablica 2.

Tablica 2 Instrumenti borbe protiv terorizma

Pravni mehanizmi i procedure	Vijeće Europske unije je u prosincu 2004. donijelo odluku o promjeni i preinaci postupka odlučivanja iz glave IV. Ugovora o osnivanju Europske zajednice, kojom su se određena pitanja iz područja pravosuđa i unutarnjih poslova prebacila u bivši „prvi stup” Europske unije.
Militarizacija	Militarizacija se odnosi na primjenu militarnih snaga i osnivanje osjetno represivnijeg zakonodavstva adaptiranog militarnom djelovanju (armijsko zakonodavstvo). Vojne snage mjerodavne su eksploatirati veći broj instituta koje s aspekta zakonitosti provođenja ne mogu u velikoj mjeri nadgledati državne pravosudne i političke institucije.
Obavještajna djelatnost	Europska unija nema kolektivnu obavještajnu službu, već se eliminiranjem terorizma bave službe na nacionalnoj razini. Eliminiranje i sprječavanje terorizma je senzibilni djelokrug koherentan s nacionalnom nezavisnošću, neovisnošću i državnom sigurnošću. SAD daje značajnu prominentnost obavještajnim službama u protuterorističkim djelovanjima, ali pogrešne američke obavještajne analize, između ostalog, pogodovala su tome da SAD

	bezuvjetno neutemeljeno 2003. napadne Irak.
Protuobavještajna djelatnost	Europska unija ne posjeduje protuobavještajnu službu. Proučavanjem određenih protuobavještajnih aktivnosti ustanovljene su jasne pogreške protuobavještajne službe UK-a.
Meka moć	Europska unija primjenjuje alate meke moći, dok SAD navodi alate – „diplomatske, gospodarske, zakonodavne, financijske, informacijske, obavještajne i militarne”.
Tvrda moć	Iako se spominju modaliteti rješavanja sporova (gospodarski, politički, diplomatski), SAD se terorizmu odupire rezolutno vojnim alatima. Sukladno europskom asketu promatranja, veliki domet korištenja sile nije adekvatan za konfrontaciji terorizmu.
Preventivni napadi i angažman	Prema Strategiji nacionalne sigurnosti iz 2002., SAD je pripravan funkcionirati profilaktički u cilju sprečavanja napada i prije nego što je sigurno mjesto i vrijeme napada. EU predviđa preventivnu obvezu – osiguravanje raznih mjera i alata iz djelokruga kriznog upravljanja i prevencije incidenata.

Izvor: Vlastita izrada prema Prodan T. Komparativna analiza protuterorističkih strategija sjedinjenih američkih država i Europske unije, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol.XVII No.33-34, 2014. str. 59-62.

3. TERORIZAM U SUVREMENOM POSLOVANJU

Globalizacija je imala veliku ulogu slobodnom kretanju robe i pristupu slobodnom tržištu. Svijet je postao međusobno povezan; trgovina se jako proširila tijekom proteklih pedeset godina. Došlo je do razmjene dobara, usluga i investicija koje su se znatno povećale. Trgovina se više ne tiče samo lokalni i nacionalnih okvira već ona postaje regionalna i svjetska. Nacionalna pitanja postala su globalna, kao što su mir, sigurnost, razvoj, klima, pristup vodama itd. o čemu govori Bouyala Imbert, (2017: 5).

Globalizacija predstavlja proces gospodarskog, kulturnog, socijalnog i političkog djelovanja koja premašuje granice nacionalnih država. Sam pojam globalizacije ne predstavlja stanje već kontinuiran proces prema ostvarivanju ciljeva. Prema Child (2005: 29), globalizacija se odnosi na povećanje razine međuovisnosti diljem svijeta. U poslovnom svijetu ona smanjuje granice, ukida restrikcije te razlike u kulturama i nacionalnosti.

Rušenje barijera i otvaranje tržišta omogućuje organizacijama da proizvode i prodaju svoje proizvode u znatno većim količinama nego prije. Snažnim razvojem informacija te brisanjem nacionalnih granica utjecalo se na formiranje globalnih finansijskih tržišta i omogućavanje ekonomskog djelovanja u globalnim razmjerima, ali i na pojavu negativnih i destruktivnih elemenata, primjerice globalnu trgovinu drogom, narkomafiju, trgovanje ljudima i terorizam (Bedečković i Golub, 2011: 57).

Društvene i promjene s aspekta politike dosegle su širinu globalnih razmjera pomoću informacijskih tehnologa zbog čega je nužno interdisciplinarno proučavanje sigurnosti i terorizma. U okruženju suvremenog i globalno umreženog svijeta, aktivističke i terorističke grupacije su sofisticirale svoje agitiranje mehanizmima koji su nuspojave globalizacijskih procesa. Agresivna uporaba moderne tehnologije za upravljanje informacijama, komunikacije i inteligencije je povećala učinkovitost turističkih aktivnosti (Baker, 2014: 64). Tehnologija je postala sve više dostupna, a kupovna moć terorističke organizacije je u porastu.

3.1 Utjecaj terorizma na gospodarstvo

Teroristički događaji izravno uništavaju infrastrukturu, fizički i ljudski kapital koji smanjuju proizvodnju i ekonomski rast (Moody's Investor Service, 2015: 3, Rose i Bloomberg, 2010: 1). Takvi događaji također povećavaju neizvjesnost, narušavaju potrošnju kućanstava i povećavaju troškove tvrtki, narušavaju investicijske planove te preusmjeravaju izravna strana ulaganja. Teroristički događaji, također dovode do preraspodjele resursa namijenjenih za povećanje rasta na potrošnju namijenjenu povećanju nacionalne sigurnosti ili za otkivanje i hvatanje terorista (Moody's Investor Service, 2015: 3). Dakle, terorizam nepovoljno utječe na gospodarski rast zemlje prebacujući resurse namijenjene aktivnostima za povećanje rasta na manje produktivne izdatke poput sigurnosnih aktivnosti (Shahbaz i Shabbir, 2012: 145).

Suvremeni terorizam ima visoku ekonomsku cijenu. U ispitivanju ekonomskih učinaka masovnih terorističkih napada, treba razlikovati dvije vrste efekata, a to su izravni i neizravni. Izravni ekonomski učinci uključuju, između ostalog, naknadu za izravnu štetu uzrokovanu napadom, uključujući i materijalnu ili osobnu štetu. Ovaj trošak vjerojatno će platiti osiguravajuća društva ili izravno od strane vlade putem isplata naknada ili nacionalnog sustava osiguranja. Osim izravne štete obično se uzrokuje širenje kolateralne štete koja ponekad može biti veća od izravne štete. Ta je šteta uglavnom posljedica straha i tjeskobe koju teroristički napadi stvaraju među stanovništvom (Ganor, 2009b: 34).

Važno je naglasiti da terorizam može dovesti do znatnog gubitka za gospodarstvo bilo koje zemlje. Gubici su uglavnom posljedica nesigurnosti uzrokovanih izgubljenim povjerenjem te prenoseći značajan dio resursa zemlje na vojne izdatke, navodi Karagöz, (2016: 5). Terorizam može povećati rizike koji percipiraju investitori, što dovodi do većih diskontnih stopa. Može smanjiti vrijednost budućih koristi za ulaganja, čime se obeshrabruju ulaganja, može smanjiti buduću potrošnju i nacionalni gospodarski rast (Aggarwal, 2006: 95). Terorizam posebno utječe na globalne industrije kao što su zrakoplovstvo, osiguranje, financije, maloprodaja, putovanja, prijevoz i turizam.

3.1.1 Globalni gospodarski utjecaj terorizma i troškovi terorizma

Zbog dubokog utjecaja terorizma na društveni i politički život u zemlji, on utječe nepovoljno na gospodarstvo zemlje (Frey et al. 2007: 2). Empirijska istraživanja su pokazala da postoji negativan odnos između gospodarskog rasta i terorističkih aktivnosti (Çinar, 2017: 111). Nanošenje štete u gospodarstvu podrazumijeva načine i posljedice kojima teroristi obeshrabuju strane ulagače za određenu zemlju koja im je specifična meta (Moruff Sanjo i Adeniyi Marcus, 2014: 249).

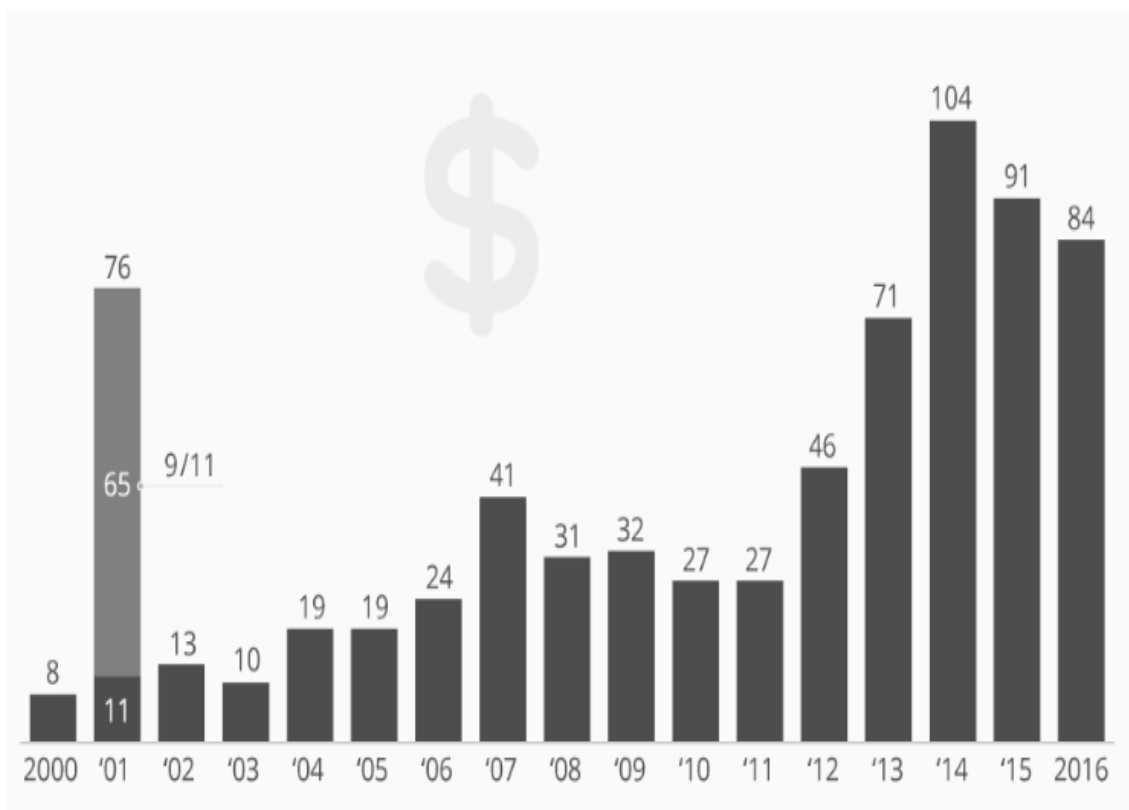
Troškovi protuterorističkih politika opterećuju gospodarstvo i smanjuju gospodarski potencijal. Gospodarski učinci međunarodnog terorizma jesu vidljivi u kratkom i dugom roku. U kratkom roku, terorizam rezultira materijalnim gubicima, žrtvama i stvaranjem negativne investicijske klime. Dugoročno, međunarodni terorizam utječe na porast cijena zbog povećane potrošnje za nacionalnu sigurnost i protuterorističke aktivnosti (Bezić, et al. 2016: 334).

Prema Klein, (2007: 3). Terorizam šteti gospodarstvima putem neizravnih načina:

- Smanjenje očekivanja potrošača i tvrtki za budućnost
- Prisiljavanje vlada i privatnog sektora da ulažu u sigurnosne mjere koje smanjuju učinkovitost u ranjivim industrijama (kao što su prijevoz i trgovina) i preusmjeravanje ulaganja
- Promjena ponašanja induciranjem ekonomskih čimbenika (potrošači, investitori, poduzeća) kako bi izbjegli područja koja se percipiraju rizičnima (bilo sektori, kao što su zrakoplovstvo ili turizam, ili geografska područja pogođena terorizmom)
- Pokretanje širih geopolitičkih sukoba, što može uzrokovati daljnje ekonomske poremećaje.

Slijedi Grafikon 2.

Grafikon 2 Globalni gospodarski učinak terorizma (u mlrd. dolara)

Izvor: Statista, <raspoloživo na: <https://www.statista.com/chart/11875/the-global-economic-impact-of-terrorism/>>

Teroristički napadi svake godine donose milijarde dolara ekonomskih gubitaka. Indeks globalnog terorizma 2017. godine pokazao je da je utjecaj smanjen za sedam posto u 2016. godini, drugu godinu zaredom. Unatoč tome, gubici su 2016. godine iznosili 84 milijardi dolara.

U godinama nakon spomenutog napada 11. rujna, gubici općenito fluktuiraju sve dok nisu dosegli vrhunac 2007. godine, uglavnom zbog pogoršanja sigurnosne situacije u Iraku. Uključujući porast ISIS-a, došlo je do daljnjeg porasta gubitaka od 2012., a 2013. godine dostigli su 104 milijarde dolara. Zemlje u sukobu imaju najveći gospodarski učinak od strane terorizma, a većina se nalazi na Bliskom istoku i Sjevernoj Africi, subsaharskoj Africi i Južnoj Aziji (Statista, 2017).

Kaldor (2003: 44) ističe da se svjetski terorizam odlikuje suvremenom organizacijom te jakim korištenjem medija i različitih načina financiranja. Empirijske studije terorističkih

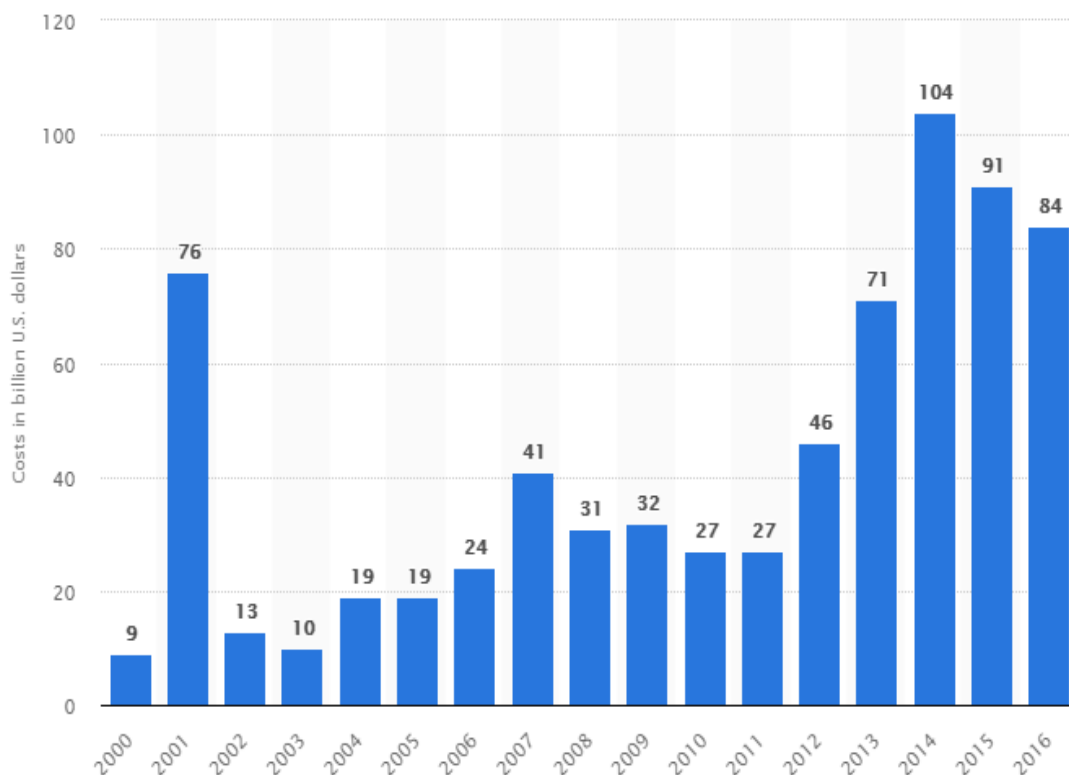
udara koji su izvršeni u razdoblju između 1970. i 2007. godine polučile su rezultate da je trećina udara bila usmjerena na ekonomiju, dok istodobno teroristički akti uvjetuju i signifikantan rušenje investicija u određenoj državi te imaju utjecaj na ekonomska kretanja. Primjerice, ekonomski efekti udara na SAD 11. rujna uzrokovale su novčane gubitke u iznosu od 100 milijardi dolara, dok je američko gospodarstvo imalo gubitak velikog broja radnih mjesta, konkretno 1,8 milijuna, što navodi Bilandžić (2008: 56).

Proces "personalizacije", koji uzrokuje osjećaj straha utječe na ponašanje ljudi. Ljudi mogu izbjeći putovanje u inozemstvo za određeno razdoblje, posebno u onim zemljama u kojima je došlo do napada. Ljudi također mogu izbjegavati putovanja zrakoplovom općenito ili odlazak u pojedina turistička mjesta što u konačnici utječe na ekonomiju određene zemlje. Osim toga, značajan dio državnog proračuna i mnoga nacionalna sredstva se dodjeljuju prevenciji i obrani od terorističkih aktivnosti. Dok je trošak terorizma sam po sebi vrlo nizak i zapravo postaje sve manji, milijarde dolara se ulože u obranu od terorizma (Horgan, 2005: 9).

Dugoročni ekonomski učinci terorizma nisu ništa manje ozbiljni od izravnih i neizravnih kratkoročnih ekonomskih posljedica. To uključuje ozbiljnu štetu s aspekta razvoja i investicijskih aktivnosti, poput sprečavanja širenja poslovanja, prepoznavanja novih tržišta, zapošljavanja osoblja itd. (Ganor, 2009b: 35).

Mnogi napadi su imali teške gospodarske posljedice na turizam i na putovanja avionom diljem svijeta. Isto tako postoji neposredan utjecaj na vanjsku trgovinu zbog uspostavljanja strogih sigurnosnih mjera, kontroliranja i troškova osiguranja. Nužno je i odvajati visoke premije za vojne akcije kako bi se uspostavio efikasniji obrambeni sustav protiv terorističkih aktivnosti.

Grafikon 3 Globalni ekonomski troškovi terorizma od 2000. do 2016. godine (u milijardama američkih dolara)

Izvor: Statista, Global economic costs of terrorism from 2000 to 2016 (in billion 2016 U.S. dollars) <raspoloživo na: <https://www.statista.com/statistics/489649/global-economic-costs-of-terrorism/>> [pristupljeno: 27.06.2018.]

Statistika pokazuje ukupne troškove terorizma u svijetu od 2000. do 2016. godine. Godine 2016. ukupni troškovi terorizma iznosili su 84 milijardi američkih dolara, u 2015. 91 milijardi dok 2014. čak 104 milijarde američkih dolara što je u posljednjih promatranih šesnaest godina najveća razina.

Ekonomska se aktivnost odgađa iz jednog razdoblja u drugi i time se dolazi do kratkotrajne fluktuacije ili prenamjene sredstava kao npr. u mjere borbe protiv terorizma nasuprot troškovima nastalim uslijed javljanja mjera prevencije. Zanimljivo je istaknuti da istraživanja ukazuju na to da terorističke agresije kao način psihološkog ratovanja protiv društva kreiraju značajno veću percepciju rizika u komparaciji s realnim rizikom.

Pranje novca i plaćanje terorizma odnose se na promišljene prijetnje internacionalnoj sigurnosti i miru. Isto tako prijetnje su usmjerene stabilnosti i održivosti financijskog sustava čitave zajednice. Protuteroristička politika traži nacionalnu i internacionalnu suradnju na ekonomskom, financijskom, diplomatskom, obavještajnom, policijskom, vojnom, logističkom i prometnom planu. Javlja se i razvijanje i jačanje internacionalnog nadziranja nad djelovanjem bankarskih institucija i transakcija dok je uspostavljanje međunarodnih akata realiziralo konfiskaciju platnih sredstava i imetka terorista. Terorizam se može ocrtati kao jeftino sredstvo dok je antiterorizam vrlo skup (Glavina i Banović, 2017: 64).

3.1.2 Utjecaj terorizma na FDI

Priljevom kapitala potiču se investicijski ciklusi pojedine države te uz pomoć indirektnih i direktnih učinaka ostvaruje se rast i stabilnost jedne ekonomije. Prema klasifikaciji MMF-a i OECD-a inozemne investicije dijele se na inozemna izravna ulaganja i ostale inozemne investicije. Najvažniju ulogu u internacionalizaciji proizvodnje imaju inozemna izravna ulaganja (Pavlović, 2008: 15). Procesima globalizacije došlo je do jačanja konkurencije te otvaranja mogućnosti za pridobivanjem ograničenih financijskih sredstava. Tako se inozemno strano ulaganje prepoznalo kao jednom od mogućnosti kreiranja i poticanja rasta i poboljšanja poslovnih aktivnosti poduzeća te opcijama prenošenja novih znanja i tehnoloških rješenja kao i novim metodama upravljanja poslovanjem. Naravno, sve to dovodi do povećanja proizvodnosti i konkurentnosti kako bi se moglo uspješno pratiti poslovanje ostalih razvijenih gospodarstva.

U svom članku "Uloga inozemnih izravnih ulaganja i načini poticanja" Bilas i Sanja Franc (2006: 4) iznose kako je lokacija, odnosno faktori privlačnosti određene lokacije, jedan od odlučujućih motiva za investiciju. Također i dostupnost prirodnih resursa, veličina tržišta, zemljopisni položaj, stanje ekonomije, kulturno i političko okruženje, transportni troškovi i dr. ubrajaju se u motive davatelja inozemnih izravnih ulaganja. Strane direktne investicije predstavljaju stabilan oblik priljeva inozemnoga kapitala te ih zemlje odredišta nerijetko koriste za financiranje potreba lokalnog gospodarstva (Grgić et.al 2012: 93). Inozemna ulaganja uglavnom imaju ili mogu imati pozitivan učinak na

rast gospodarstva na direktan ili indirektan način. Izravnim ulaganjima se na efikasan način mogu potaknuti zaposlenost i izvoz jer donose sa sobom nov kapital i nove oblike tehnoloških rješenja. S druge strane, postoje neizravni učinci kapitalnih ulaganja koji potiču rast i proizvodnost određenih organizacija koje s vremenom profitiraju i postižu odgovarajući rast. Prema Martišković, et al. (2012: 125), za zemlju primatelja ulaganja, očekivane koristi su povećanje bruto investicija, povećanje zaposlenosti, pozitivan utjecaj na bilancu plaćanja zemlje i transfer tehnologije. Ne manje važni učinci su indirektni, koji se odnose najčešće na povećanje performansi domaćih poduzeća zbog povezivanja domaćih sa stranim poduzećima.

Utjecaj terorizma na priljev izravnih stranih ulaganja i dalje je nedovoljno analizirana tema. Terorističke aktivnosti smanjuju sigurnost i povjerenje ulagača u zemlje izložene terorističkim aktivnostima, smanjujući priljev izravnih stranih ulaganja (Bezić, et al. 2016: 334-335).

Veliki događaji terorizma u zemlji primateljici ulaganja će uzrokovati strah od gubitka, što povećava percipirani rizik ulaganja. Visoki rizik bez potencijalnog povećanja očekivanog povrata ulaganja, potaknut će inozemna ulaganja, ali u zemljama gdje je rizik terorističkih napada znatno manji. Samim time, terorizam utječe kako na gospodarstvo tako i na FDI u zemljama primateljicama stranih ulaganja (Shahzad, et al 2015: 279). Budući da terorizam stvara strah i ekonomsku neizvjesnost, povećanje percepcije gospodarskog rizika određene zemlje može potaknuti kretanje kapitala od zemlje s visokim rizikom do zemlje s niskim rizikom terorizma u integriranom gospodarskom svijetu (Shahzad, et al 2015: 280).

Veća strana ulaganja mogu potaknuti gospodarske aktivnosti u zemlji primateljici stranih ulaganja. Povećanje ekonomskog razvoja i rezultirajućim mogućnostima zapošljavanja mogu se povećati oportunitetni troškovi terorizma, što smanjuje terorističke aktivnosti. Strana ulaganja imaju pozitivan učinak na gospodarstvo zemlje domaćina (kao što su povećanje produktivnosti, transfer tehnologije, uvođenje novih proizvodnih procesa, menadžerske vještine i znanja, te obuka zaposlenika) i općenito je značajan čimbenik u modernizaciji gospodarstva zemlje domaćina i u promicanju njezinog rasta (Shahzad, et al 2015: 284).

Choi i Powers (2012) su u svojoj studiji ispitivali smanjuje li transnacionalni terorizam izravna strana ulaganja ili ne. Istražuju 123 zemlje u razvoju koristeći se vremenskim nizom tijekom 1980-2008. U tom istraživanju, zaključili su da teroristički napadi povezani s poslovanjem, negativno utječu na priljev izravnih stranih ulaganja, a što se tiče neprofitnih organizacija tu nije utvrđen učinak. Isto tako, Abadie i Gardeazabul (2008) tvrde da terorizam ima veliki utjecaj na investicije. Njihovo istraživanje uključuje 98 zemalja za 2003. godinu. Autori koriste standardni model endogenog rasta te su zaključili da rizik od terorizma smanjuje vjerojatnost ulaska u izravna strana ulaganja. Alomar i El-Sakka (2011), na temelju istraživanja provedenih u razvijenim zemljama, utvrdili su negativan utjecaj terorizma na priljev izravnih stranih ulaganja. Tavares (2004) je utvrdio u svom istraživanju da povećane aktivnosti međunarodnog terorizma utječu na gospodarski razvoj zemlje.

Slijedi Grafikon 4.

Grafikon 4 FDI i indeks terorizma u SAD-u

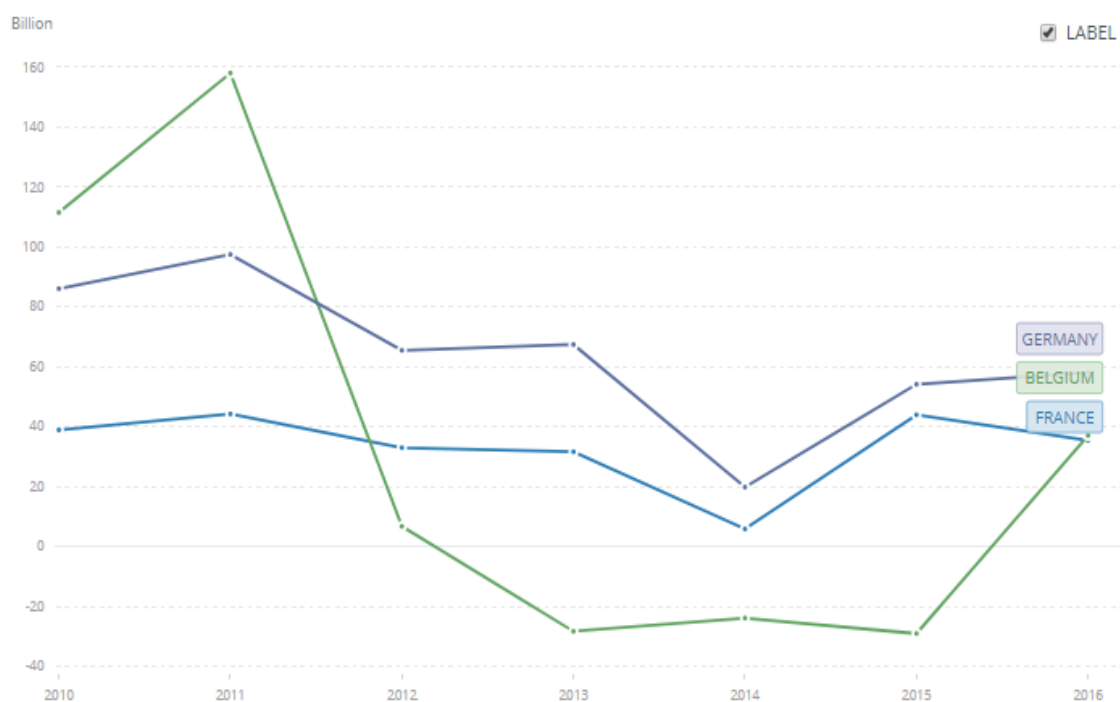

Izvor: Trading economics, <raspoloživo na: <https://tradingeconomics.com/united-states/foreign-direct-investment>> [pristupljeno: 29.06.2018.]

Grafikon 4 prikazuje razinu izravnih stranih ulaganja – FDI, u Sjedinjenim Američkim Državama kao i indeks terorizma u istoj državi. Izravna strana ulaganja u Sjedinjenim Državama prosječno su iznosila 24.499,74 mil. USD u razdoblju od 1994. do 2018., dosegivši najveću razinu od 47.465 milijuna USD u četvrtom tromjesečju 2014. i rekordno nisku razinu od -9988 milijuna dolara u četvrtom tromjesečju 2001. godine. Inozemna izravna ulaganja u Sjedinjenim Američkim Državama porasla su za 45.701 mil. USD u prvom tromjesečju 2018. godine. Očigledno je koliki utjecaj je terorizam imao na razinu stranih ulaganja u SAD-u nakon specifičnog napada na WTC 2001. godine.

Slijedi Grafikon 5.

Grafikon 5 FDI u Francuskoj, Belgiji i Njemačkoj (2010-2016., u mlrd \$)

Izvor: The World Bank, <raspoloživo na:

<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2016&locations=FR-BE-DE&start=2010>> [pristupljeno: 29.06.2018.]

Događaji koji su se dogodili u Europi u 2015. i 2016. godini (terorističke aktivnosti u Francuskoj, Belgiji, Njemačkoj) dodatno naglašavaju važnost sprečavanja terorizma od

strane jačanja nacionalne sigurnosti i gospodarskih aktivnosti zemalja (Bezić, et al. 2016: 334). Teroristički napad u Francuskoj 2015. godine rezultirao je padom izravnih stranih ulaganja u 2016. godini što je vidljivo iz priloženog Grafikon 5. U 2015. godini FDI u Francuskoj iznosi 43.926 mlrd. \$ dok u 2016. godini iznosi 35.408 mlrd \$.

Prema istraživanju Bezić et al. (2016: 342-343) utvrđeno je da rezultati istraživanja pokazuju da je terorizam negativno utjecao na priljev inozemnih izravnih ulaganja odabranih zemalja (EU). Posljedica toga su protuteroristički troškovi sigurnosti koji opterećuju gospodarstvo te smanjuju konkurentni potencijal zemalja, a istodobno utječu na povećanje cijena proizvoda u pogođenim zemljama. Terorizam povećava poboljšanje sigurnosnih mjera i kontrola. Takvi instrumenti ekonomski su neproduktivni, pogoršavaju vanjskotrgovinske aktivnosti, a zauzvrat utječu na pad opsega trgovine, navode Bezić et al. (2016: 343). U nekim slučajevima zemalja koje se bezuspješno suprotstavljaju učincima terorizma ne postoji veza između terorizma i ulaganja. Uglavnom, to ne može biti primijenjeno na slučaj EU (Bezić, et al. 2016: 344).

3.1.3 Utjecaj aktivnosti terorizma na turističku industriju

Utjecaj terorizma na turističku industriju može biti ogroman. Terorizam može uzrokovati nezaposlenost, beskućništvo, deflaciju i mnoge druge društvene i gospodarske teškoće. Doprinos turizma u mnogim zemljama je toliko velik da bilo kakav pad u toj industriji vodio velikoj zabrinutosti mnogih vlada. Posljedice se javljaju u mnogim drugim industrijama povezanim s turizmom kao što su zrakoplovstvo, hoteli, restorani i trgovine (Baker, 2014: 58).

Međunarodna putovanja i turizam značajni su izvori doprinosa gospodarskom rastu i razvoju. Terorizam, bez sumnje, ima učinak na tijek devizne razmjene u zemlji zbog svog negativnog utjecaja na međunarodni turizam. Teroristi koriste turistički sustav za privlačenje globalne medijske pažnje kroz spektakularne napade na turiste ili turističku infrastrukturu (Baker, 2014: 64, Ranabhat, 2015: 1).

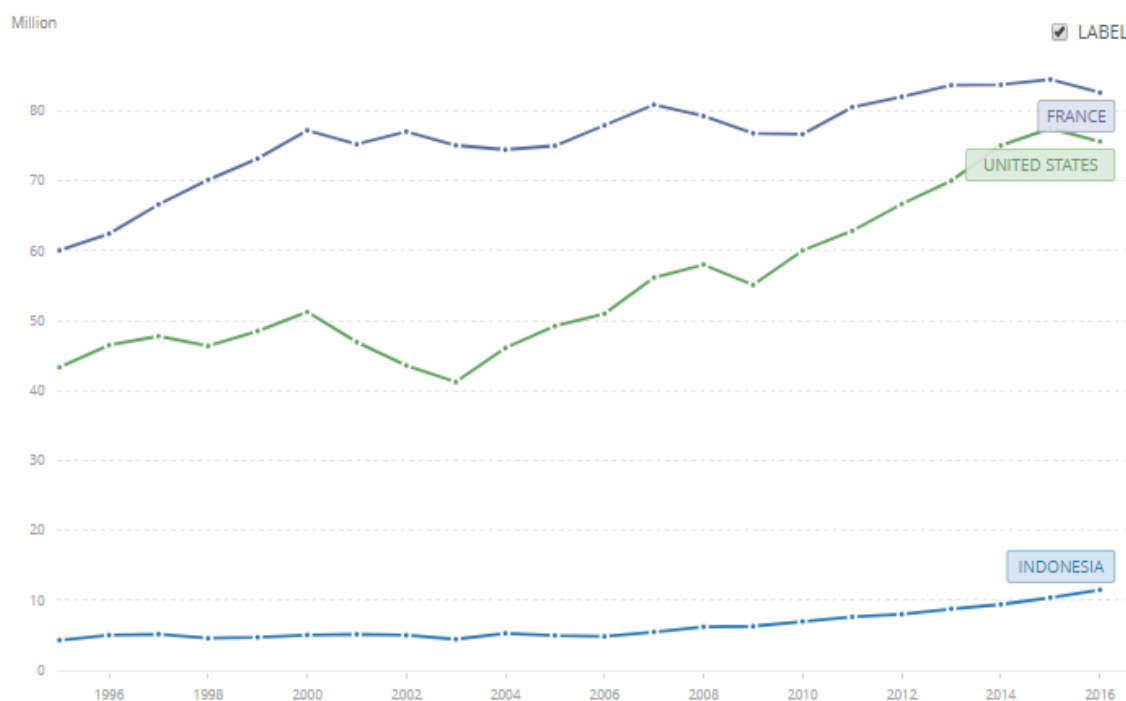
Hoteli i turističke destinacije odavna su nezaobilazna meta terorističkih napada i aktivnosti. Postoje različita definiranja iz kojih razloga terorističke skupine nastoje postaviti metu turističku industriju i turističke destinacije. Turisti samim time, mogu biti

izravne ili neizravne žrtve političkih nesigurnosti. Oni mogu biti dio taktičkih, planskih ili dugotrajno usmjerenih ideoloških ciljeva terorizma ili mete s ciljem uspostavljanja zadataka i ostvarivanja zacrtanih ciljeva. Teroristi imaju fokus na turističku djelatnost i turiste iz planskih razloga ili ciljeva kao što je dobivanje novčanih sredstava za ulaganje u značajno veće terorističke aktivnosti.

Terorističke aktivnosti imaju snažan utjecaj na pad prometa u industriji turizma. Naime, ono može imati za posljedicu veliki i značajan ekonomski gubitak čime su direktno pogođeni ugostiteljski objekti, hoteli, koncertne dvorane, avio – kompanije itd. (Sandić, 2012: 380-400). Međunarodna putovanja i turizam značajni su izvori doprinosa gospodarskom rastu i razvoju.

Slijedi Grafikon 6.

Grafikon 6 Broj dolazaka turista u SAD-u, Francuskoj i Indoneziji (u mil)

Izvor: World bank <raspoloživo na:

<https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=ID-US-FR>> The

[pristupljeno: 29.06.2018.]

Na Grafikon 6 prikazuje se broj dolazaka turista u zemlje SAD-a, Indoneziji i Francuskoj kako bi se utvrdila povezanost odnosno negativna veza između terorizma i turizma. Broj dolazaka turista u SAD-u 2001. godine iznosio je 46.927.000 milijuna dok je 2002. godine broj dolazaka turista iznosio 43.581.000, a 2003. godine 41.218.000 milijuna. Nakon toga slijedi uvećanje broja dolazaka stranih posjetitelja. Nakon napada u Francuskoj 2015. godine dolazi do, također smanjenja broja dolazaka stranih posjetitelja. Konkretno 2015. godine broj je iznosio 84.452.000 milijuna, dok u 2016. godini 82.570.000 milijuna dolazaka. Može se potvrditi da je broj dolazak bio manji i u Indoneziji nakon napada na Bali 2002. godine. Broj dolazaka stranih posjetitelja u 2002 godini iznosio je 5.033.000 milijuna dok je taj broj u 2003. godini iznosio 4.467.000. Evidentno je da terorizam i teroristički napadi imaju jak utjecaj na turizam i turističku posjećenost zemalja u kojima su se napadi dogodili.

Američko tržište je u razdoblju od prva dva tjedna od napada 11. rujna 2001. godine evidentiralo gubitke u iznosu od 2 milijarde dolara, a zapošljavanje je opalo je za 6%, 141 000 poslova izgubljeno je u području smještajnih kapaciteta dok je avio sektor ostvario gubitak od 93 000 poslova. Putovanja izvan države su se podosta smanjila i to konkretno sa 60.9 milijuna u 2000. na 54.2 milijuna u 2003. godini. Značajan broj putovanja unutar države zamijenio je internacionalna putovanja, a bojazan od sigurnosti letenja utjecao je na primjenu automobila, autobusa i vlakova kao prijevoznih sredstava. Uspostavljeni strogi vizni poredak skupa s nesigurnošću putovanja utjecao je na manju atraktivnost SAD-a kao turističke destinacije (Milanović, 2017: 16, Maditinos i Vassiliadis 2008, 67-76).

Godine 2002., 12. listopada, dogodio se napad na indonezijskom otoku Bali. Teroristički napad na Bali zbio se u atraktivnoj turističkoj destinaciji Kuti tijekom sredine sezone. Prije napada Bali je generirao više od 25% cjelokupnog indonezijskog priljeva deviza i imao učešće od 1,3% u ukupnom gospodarstvu Indonezije. Međutim nakon napada dolazi do smanjenja broja dolazaka gostiju od strane zapadnog tržišta i to konkretno za 22% u odnosu na godinu dana prije napada (Milanović, 2017: 19). Vlada Balija zajedno s institucijama je uspostavila razvojni plan obnove turizma. Nastojali su pronaći sredstva za obnavljanje infrastrukture koja je bila uništena (Kaučić, 2016: 36).

Nakon napada na Charlie Hebdo, u Francuskoj 7. siječnja 2015. došlo je do otkazivanja društvenih događaja, koncerata, te je u konačnici pala je vrijednost dionica na europskom tržištu. Također se povećala ne suosjećajnost prema vjerskim pripadnicima Islama. Sukladno podacima Regionalnog turističkog odbora ogromnu štetu pretrpio je glavni grad skupa s pokrajinom Ile de France čiji se broj turista u 2016. smanjio za 1.5 milijuna u odnosu na godinu prije, poglavito zbog smanjenja dolazaka kineskih i japanskih turista (Milanović, 2017: 23).

Osim niza povoljnih faktora koji su imali utjecaj na razvijanje turizma, javljali su se i negativni utjecaji kao što je terorizam koji su uzrokovali strukturnu transformaciju turizma i rezultirali povećanom brigom gostiju o sigurnosti na putovanju (Milanović, 2017: 30).

3.2 Utjecaj terorizma na međunarodno poslovanje

Terorizam ima izravne i neizravne učinke na međunarodno poslovanje. Može se istaknuti i primijetiti da vlade troše mnogo na sigurnost u zemlji, tvrtke su postale ranjive na terorističke ciljeve, a s važnim implikacijama za operacije i performanse multinacionalnih tvrtki (Moruff Sanjo i Adeniyi Marcus, 2014: 247). Izravne štete se odnose na uništavanje infrastrukture, opreme i živote pojedinaca, međutim oni neizravni se odnose na smanjenje potražnje kupaca, povećanje troškova internacionalnih kompanija, prekide u međunarodnim opskrbnim lancima, pad stranih izravnih ulaganja (eng. *Foreign direct investment*) i nove vladine propise i procedure namijenjene za sprječavanje novih opasnosti o čemu govore Spich i Grosse (2005) i Ketata i McIntyre, (2008).

Terorizam stvara nove prepreke na razini međunarodne trgovine i ulaganja, kao nacionalne i nadnacionalne protuterorističke politike, propise i procedure (Spich i Groose 2005: 460). Napredna komunikacijska tehnologija, liberalizacije trgovine, investicija i financija, povećali su prostore u kojima neovlašteno djelovanje može procvjetati izvan vladine kontrole (Akbar, 2004: 28). Baš kao što otvorenost služi osnaživanju nacionalnih ekonomija i pojedinačnih tvrtki, također ono čini iste osjetljivijima na vanjske snage (Spich i Grosse, 2005: 461).

Slobodna trgovina potiče mogućnosti potrošnje i porasta životnog standarda, ali i olakšava aktivnosti entiteta koji ugrožavaju sigurnost (Czinkota et al. 2010: 830). Razne ankete ukazuju na to da su tvrtke povećale sigurnosne proračune za obranu protiv mogućih prijetnji povezanih s terorizmom. Čini se da terorizam u donošenju odluka o odabiru međunarodnih tržišta, ima značajnu ulogu (Wernick, 2006: 62). Nacije su poduzele brojne inicijative za poboljšanje sigurnosti u ključnim sustavima, posebno u infrastrukturi međunarodnog prijevoza, logistici, komunikaciji i informacijskoj tehnologiji, ističu (Czinkota et al. 2010: 831). Razni vladini programi educiraju tvrtke o izbjegavanju katastrofa, upravljanju sigurnosti, planiranju i reagiranju na hitne slučajeve i osiguranju zajmova i jamstva za pogođene tvrtke terorizmom (Czinkota et al. 2010: 831).

Terorizam ima ciljeve usmjerene na poslovanje tvrtki u konfliktnim zonama. Međunarodne tvrtke manje će se voditi izravnim stranim ulaganjima na pojedinim područjima koje su mete terorista. Ekonomska situacija unutar pogođene zemlje može se pogoršati, što dovodi do nezadovoljstva, a možda čak i pobune, čime je vjerojatnije da proglašeni ciljevi terorista postanu prihvatljiviji i razumniji. Što su veći očekivani učinci terorista vezanih za tvrtke, vjerojatnije je da će započeti djelovanje. Tvrtke predstavljaju atraktivne mete jer se mogu nalaziti gotovo bilo gdje i stoga ih je vrlo teško zaštititi. Štoviše, privatne tvrtke moraju osigurati i financirati vlastitu zaštitu. Moraju zaposliti komercijalne sigurnosne tvrtke i moraju instalirati skupu opremu podizanjem njihovih troškova proizvodnje (Moruff Sanjo i Adeniyi Marcus, 2014: 248).

U početku, planiranje zahtijeva od tvrtke da se poduzme skeniranje okruženja i istraživanje zemlje. Osobito u rizičnim područjima važno je razumjeti kako funkcioniraju različite skupine te koju strategiju slijede. Područja koja se percipiraju kao previše neizvjesna, rizična ili hlapljiva vjerojatno će primiti manje izravnih stranih ulaganja i manje portfeljnih investicija.

Glavni cilj terorista je uništiti moral naroda i sigurnosne snage i stvoriti paniku zastrašivanjem ljudi i ciljanog društva. Ciljano područje terorista primjerice u Nigeriji uključuje crkve, škole, trgovačke centre, restorane, kafiće u kojima se mnoštvo ljudi okuplja. Drugi cilj terora je uzdrmati autoritet države ponižavanjem javnih institucija, snaga sigurnosti i drugih institucija u očima javnog mnijenja (Varol, 2007. u Moruff

Sanjo i Adeniyi Marcus, 2014: 249). Terorističke organizacije pokušaju prisiliti vladu i ostvariti svoje težnje ubacivanjem straha u javnost kroz nasilje i napetost.

Terorizam je postao definirajući problem međunarodne politike 21. stoljeća. Brzo pogoršanje sigurnosti u dijelovima Bliskog istoka i Afrike su uvelike pridonijeli značajnom rastu ukupnih terorističkih napada. Veličina i raznolikost gospodarstva imaju mnogo veze sa sposobnošću neke zemlje da podnese terorističke napade bez pokazivanja značajnih ekonomskih učinaka. U razvijenom gospodarstvu, takvi gubici mogu imati privremeni utjecaj budući da su resursi prenamijenjeni u druge sektore ili se primjenjuju bolje mjere sigurnosti kako bi se uklonili problemi. Osim toga, razvijene ekonomije imaju bolje monetarne i fiskalne sposobnosti za ograničavanje makroekonomskih utjecaja terorističkih napada od onih malih zemalja u razvoju (Kinyah Joy, 2014: 8).

Trošak terorizma vrlo je skup za multinacionalne tvrtke. S ekonomske perspektive, multinacionalne korporacije imaju širok spektar značajnih troškova poslovanja, onih fiksnih i varijabilnih. Fiksni trošak uključuje unaprjeđivanje fizičke sigurnosti osoblja, imovine, postrojenja i opreme tvrtke koja se nalazi u područjima i zonama gdje je učestalost i vjerojatnost terorizma prema multinacionalnoj tvrtki, njezinim zaposlenicima i imovini znatno iznad prosječnog rizika. Zbog neizvjesnosti terorizma i ostalih geopolitičkih poremećaja, međunarodne tvrtke snose troškove osiguranja od političkog rizika (Kinyah Joy, 2014: 20).

Politički rizik može se efikasnije upravljati ako tvrtke troše resurse koji jačaju pozitivan ugled stranih lokacija. Međunarodne tvrtke mogu koristiti metodu modeliranja rizika za upravljanje rizikom terorizma. Računalni modeli određuju vjerojatnost terorističkog napada i očekivane razine oštećenja putem statistike, inženjeringa i drugih tehničkih procedura (O'Brien, 2000 u Kinyah Joy, 2014: 21).

Međunarodne tvrtke zahtijevaju u globalnom poslovanju menadžere koji ne samo da razumiju poslovnu teoriju i praksu, već također shvaćaju modeliranje rizika (Kinyah Joy, 2014: 21). Na temelju istraživanja, doneseni su zaključci kako su teroristički napadi i prijetnje smanjili profit i normalno poslovanje operacija multinacionalnih tvrtki. Istraživanje je pokazalo da je međunarodno poslovno ulaganje multinacionalnih tvrtki

bilo pod utjecajem razina terorističkih akata u zemlji navodi Kinyah Joy (2014: 43-44). Kontroliranje razine terorističkih akata u zemlji može poboljšati financijske rezultate i pružaju plodno tlo za rast i razvoj multinacionalnih tvrtki u regiji. Napadi smanjuju razinu izravnih stranih ulaganja u kritične zemlje, jer investitori traže sigurnije lokacije za odvijanje poslovanja.

3.3 Novi oblici djelovanja terorističkih organizacija

Novi oblici djelovanja terorističkih organizacija temelje se na globalnom umrežavanju i Internetu. Poznato je da terorističke organizacije već rutinski koriste internet u svrhu širenja propagande ili provođenja unutarnje komunikacije. Napadi koji se pokreću preko Interneta obično su poznati kao sastavni dijelovi "*cyber* kriminala". Nekada su počinitelji u ovom području često mladi hakeri, koji su željni eksperimentiranja sa sigurnosnim pitanjima i koji su znatiželjni po pitanju tehnologije. Međutim, u međuvremenu se ta situacija promijenila. Umjesto eksperimentiranja mladih, visoko organiziranih skupina koje koriste napade kao izvor prihoda, dolazi do rata računalnim putem.

Teroristi prvenstveno imaju za cilj stvaranje straha, stvaranje ekonomske konfuzije ili diskriminacije političkog protivnika. Osim iz tih glavnih motiva, stvaranje novčanog dohotka ili skupljanje informacija može također biti cilj *cyber* kriminala. Međutim, u mnogim je slučajevima teško definirati razliku između *cyber* kriminala i *cyber* terorizma jer ovisi koji je motiv napada.

Ukoliko se želi naštetiti računalni sustav s ciljem zastrašivanja radi se cyber terorizmu. Bilo kakav napad s računalom (možda s malo vjerojatnim izuzetkom fizičkih napada s računalnim hardverom) usmjeren je na drugi računalni sustav. Međutim, poštujući terorističku namjeru i ishod cyber napada, treba imati na umu razlike između napada koji su zapravo usmjereni "samo" na druge računalne sustave te one koji su namijenjeni za štetu ljudskim životima.

Kompjuterska špijunaža nudi ogroman spektar mogućnosti krađe podataka. Tu se podrazumijeva *cyber* kriminal koji se odnosi na svaki oblik protuzakonitog djelovanja kao što je: manipuliranje računalnim operacijama, protuzakonito djelovanje prema

sigurnosnim računalnim sustavima, infiltriranje računalnih virusa, *hacking*, piratstvo, računalna špijunaža, računalna sabotaža, računalne prijevare te krađa računalnih usluga i sl. (Kolev et al. 2015: 49).

Hacking se odnosi na nezakonito, neovlašteno prodiranje u računalne sustave s ciljem pribavljanja ekskluzivnih dokumenata i podataka. Hakiranje je vrsta Internet kriminala. Danas postoje situacije u kojima se čuje preko medija kako su pojedini hakeri provalili u nečiji računalni sustav. Treba napomenuti da je, softverska, tj. računalna špijunaža eksterno efikasno probijanje u računalne uređaje osvajanjem intelektualne imovine kopiranjem programa koji imaju licenciranost, te njihovo prosljeđivanje konkurenciji ili nenadležnim pojedincima (Bazdan, 2016: 62).

3.3.1 *Hakiranje i industrijska špijunaža kao pretpostavke krađe podataka*

Napadi usmjereni na druge IT sustave mogu poslužiti različitim namjerama. Često, prvi cilj bit će dobiti pristup računalnom sustavu. Zaštita i sigurnost poslovnih podataka danas su u potpunosti neizbježne i dio su upravljanja podacima i informacija. Zbog visoke važnosti podataka nužno je poduzeti sve relevantne korake kojima bi ih se zaštitilo. Informacije i podaci su danas iznimno bitan resurs te je moguća pojava krađe ili pronevjere podataka. Zaštita je poseban način čuvanja podataka i informacija kojim se želi spriječiti gubitak sadržaja kod djelovanja pretpostavljenih izvora i načina ugrožavanja (Hutinski, 1990: 38).

Ukoliko se podaci žele ponovno koristiti važno je da ih se sačuva, međutim zaštita je potrebna i u pogledu krađe. U današnjem poslovnom i elektroničkom dobu, nužna je provjera i maksimalna zaštita podataka. Potrebno je zaštititi vrijedne informacije, kako s fizičkom tako i digitalnom zaštitom, kontrolirati pristup osjetljivim podacima, pratiti i ograničavati pristupe, pratiti kretanja onoga koji posjeduje vrijedne informacije o organizaciji (Barger i Dial, 2014: 9).

Na samom početku može se istaknuti kako su danas elektronički podaci izloženi različitoj zlouporabi i krađi pa je težnja na izgradnji sigurnosnih mehanizama kojima bi se isti zaštitili. Prema tome, poslovne podatke je važno sačuvati na način da se osiguraju

postupci njihove pravovaljane zaštite. Važne podatke je potrebno zaštititi kako ne bi došlo do spomenute krađe pa čak i do špijunaže ili krađe podataka privatnih korisnika.

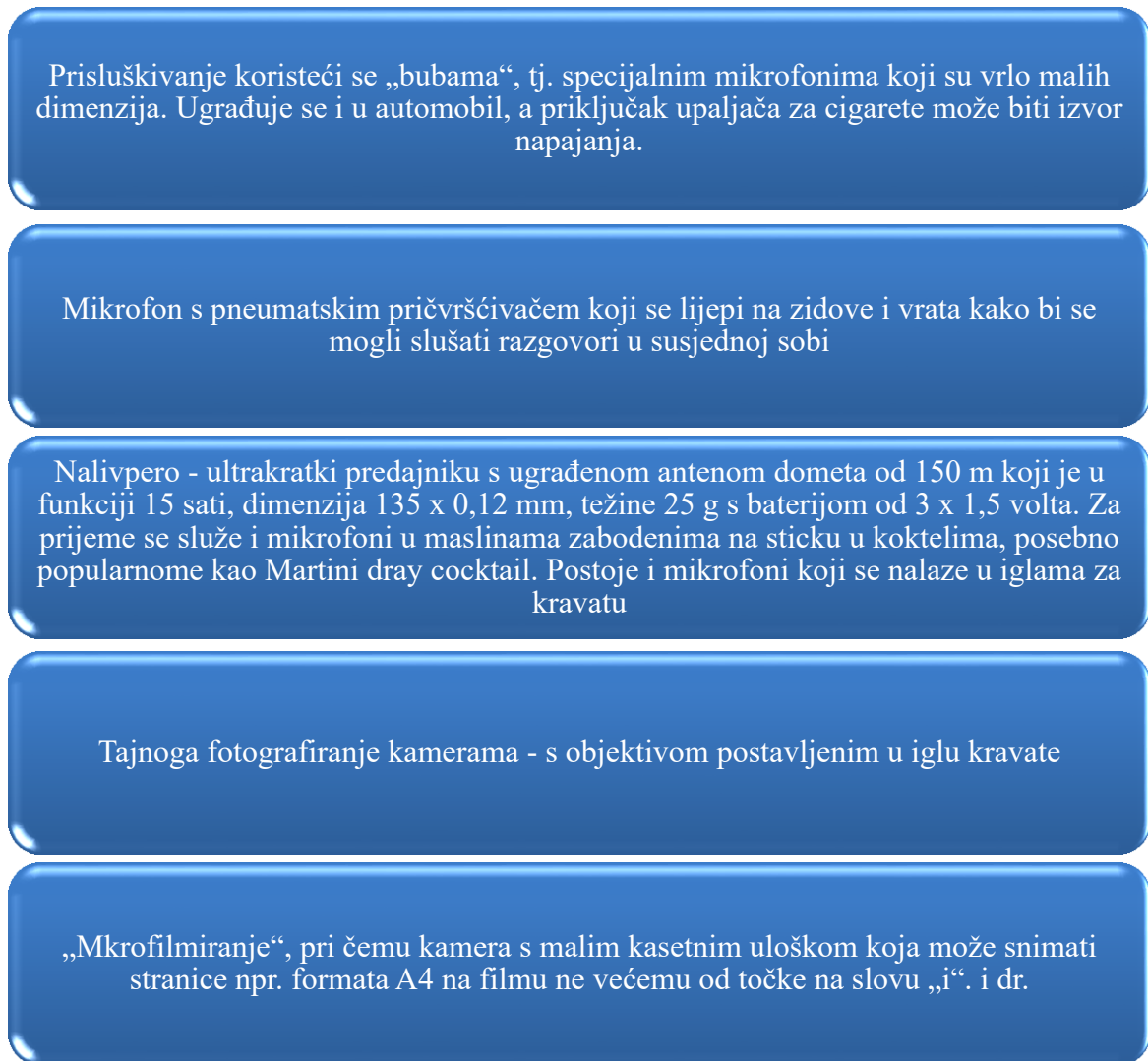
Međutim, *cyber* kriminal tiče se i poduzeća. Danas je prisutan informacijski rat te je poduzećima prioritet zaštita informacija ukoliko imaju vrijedne informacije, te im je za cilj sabotirati konkurenciju. Rat za svaku informaciju označava značajnu težnju i borbu za dobivanje relevantnih informacija na vrijeme te je informacija ugroženi subjekt i glavno oružje kojim se poduzeća koriste (Javorović i Bilandžić, 2007: 56).

Cyber-prostor je lako hakirati. Povijest hakiranja (dobivanje neovlaštenog pristupa računalu ili mreži, a zatim izrade računalnih sustava koji izvršavaju određene funkcije protiv želje vlasnika računala) je gotovo jednaka kao i povijest računala (Baldi et al. 2003: 15).

Tipični oblici napada hakera uključuju elektronske i virtualne blokade, automatizirano bombardiranje putem e-pošte, viruse, lažne web stranice kao i povremene provale računalnog sustava (Baldi et al. 2003: 26). Nekoliko je vlada počelo promatrati politizirano hakiranje kao potencijalnu prijetnju. Na primjer, Zakon o terorizmu iz 2000. godine Ujedinjenog Kraljevstva određuje terorizam kao: "uporabu ili prijetnju akcijom ozbiljno dizajniranom da se miješa ili ozbiljno ometa elektronički sustav. Širenjem Interneta društva postaju sve više ovisna o informacijskim infrastrukturama i uslugama u tim područjima (Baldi et al. 2003: 29-30).

Troškovi postavljanja cyber-napada gotovo su trivijalni u usporedbi s troškovima izgradnje, provođenja i vođenja potrebnih obrana (Baldi et al. 2003: 35). Međunarodnom pravnom formom omogućava se legalizacija metoda, tehnika i alata, primjerice internetske forenzike koje su tu na raspolaganju u slučaju napada (Antoliš, 2010: 122).

Mogu se istaknuti metode hakiranja koje se dijele na one klasične i one suvremene. Klasične metode su djelovanja povezana s osluškivanjem i snimanjem. U nastavku slijedi Slika 1.

Slika 1 Metode prikupljanja podataka kod špijunaže

Izvor: Vlastita izrada prema Bazdan Z., Poslovno-obavještajne službe, industrijska i gospodarska špijunaža u međunarodnoj ekonomiji, *Zbornik Sveučilišta u Dubrovniku*, Vol.3 No.3 Prosinac 2016. str. 61-62.

Sve navedene metode su zapravo one klasične, ali vrlo popularne i primjenjive, međutim one metode koje se baziraju na informatičkim tehnologijama su također, nepobitno važne i dobivaju sve veći značaj u današnje vrijeme. Prema tome, industrijska špijunaža posebice se koristi tehnikom koja se kolektivno smatra kompjutorskim kriminalom. Dapače još joj se priključuje naziv kompjutorska špijunaža. Ona se smatra najsuvremenijim metodama elektroničke špijunaže (Bazdan, 2016: 62).

Tako se špijuni koriste računalima s čime je moguće prenijeti popriličan broj podataka. Naravno danas se čak prenose znatne količine novca s bankovnih računa na potpuno nelegalan način. Baldi et al. (2003: 34) navode da se organizacije koje imaju jake sigurnosne mjere efikasnije mogu obraniti od hakerskih i *cyber* napada.

Pod shvaćanjem industrijske špijunaže (engl. industrial espionage, corporate espionage, njem. Industriespionage, Konkurrenzausspähung) implicira se protuzakonito djelovanje gospodarskih subjekata (kompanija, ustanova) na akumuliranju podataka ekonomske prirode s ciljem dobivanja novih i dodanih vrijednosti (Ćosić –Dragan, 2008: 66).

Industrijska špijunaža podrazumijeva da vlada nema sa subjektima koji provode neovlaštene aktivnosti nikakve veze. Dakle, ono nije potpomognuto od strane institucija vlasti države. Metode koje se primjenjuju kod industrijske špijunaže vrlo su slične metodama izvještajnih službi, a razlikuju se ovisno o tehnološkim i ljudskim karakteristikama. U novostvorenom poslovnoj okolini, provjeravanje o konkurentskim potezima je postao ogroman posao (Crane, 2010: 2). Ono podrazumijeva situaciju u kojoj organizacija špijunira drugu kako bi ukrala njene poslovne tajne ili druge zaštićene podatke.

Industrijskom špijunažom prikupljaju se ključne informacija primjenjujući nelegalne i neetične korake. Ona doprinosi uštedama koje bi inače bilo nužno investirati u vlastito istraživanje i razvoj, što je nepouzdana i dalekosežno. Inače, špijunaža se može se promatrati s dva aspekta. Prvi se odnosi na onaj politički aspekt, a drugi na pravni aspekt (Bazdan, 2016: 53).

Politički aspekt se može odnositi na prikupljanje podataka koje netko skriva, dok se u drugom aspektu, onom pravnom, radi o postupku koji imaju svoju pravnu legislativu, odnosno radi se o kaznenom djelu špijunaže. Špijunaža se primjenjuje kao alat kako bi se nezakonito atakirali zatvoreni izvori na koje se odnosi dva do tri posto potrebnih podataka. Samim time, riječ je o kažnjivom djelu špijunaže – zavjerenički se koristeći pojedincima (Bazdan, 2016: 53). Naime, radi se o vrlo rizičnom poslovanju i aktivnostima. Ukoliko se takvi počinitelji i otkriju, mogu odgovarati za industrijsku špijunažu, kao djelu za koje mogu biti, u pravomoćnom sudskom postupku, kažnjeni

kako novčanim tako i zatvorskim kaznama. Industrijska špijunaža postala je važan čimbenik za mnoge ekonomije. Što se tiče elektronske špijunaže koja je usmjerena protiv digitalnih informacija, granice između aktivnosti pojedinih hakera, organiziranih grupa i frakcija koje sponzorira država postaju sve mutnije.

Kada se radi o industrijskoj špijunaži, potrebno je naglasiti da iza tog nezakonitog i kažnjivog djela namjerno stoje uprave poslovnih subjekata, koje svim alatima i instrumentima, a nadasve potkupljivanjem, tj. novcem, nastoje doći do poslovnih tajna, koje bi omogućile da iz inferiornog dođu u superiorni status (Bazdan, 2011: 114). Postoje brojni slučajevi industrijske špijunaže, ali se mogu navesti dva:

- **Slučaj posljednjeg dvostrukog špijuna hladnoga rata;** Radi se o Amerikancu Aldrichu «Ricku» Amesu (1941.), bivšem kontraobavještajcu i analitičaru CIA-e. Godine 1994. je okrivljen i osuđen da je od 1985. špijunirao u korist SSSR-a, a nakon 1992. i Ruske Federacija. Smatra se da je bio vrhunski plaćeni špijun u povijesti SAD-a. Naplatio je od Rusa 4.6 milijuna dolara za povjerljive vojne i gospodarske informacije te za «otkucavanje» tajnih agenata koje je CIA infiltrirala u obavještajnu zajednicu SSSR-a, odnosno Ruske Federacije. Nakon toga, svi su odreda bili likvidirani. Inače, do današnjega dana CIA nije uspjela doznati banku i bankovni račun na koji je deponiran najveći dio navedenog novca. A. Ames izdržava doživotnu robiju.
- **Slučaj svjetskih prvaka Formule 1 - McLarena i Renaulta;** Da je industrijska špijunaža «veliki biznis», spominje se sljedeći podatak: 2007. McLaren je sankcioniran sa 100 milijuna dolara uz oduzimanje svih tzv. konstruktorskih bodova za 2007. To se zbilo nakon što je Međunarodni automobilistički savez (FIA) uspostavio kako su nezakonito dobili tajne podatke tehničke dokumentacije Ferrarija. Kasnije se otkrilo da je u razdoblju od rujna 2006. do listopada 2007. Renault bespravno došao do McLarenovih poslovnih tajna, zajedno s informacijama koje se odnose na: dizajn, inovacije, testove, istraživanje i razvoj te strategiju za utrke McLarenovih bolida za 2007. (Bazdan, 2011: 114-115).

Poslovna tajna je svaki pojedini oblik i svaka kategorija platnih, djelatnih, znanstvenih, tehničkih, ekonomskih ili tehnoloških podataka, zajedno s obrascima, planovima,

postupcima, okvirima, ili šiframa, bez obzira kako su pohranjeni, strukturirani, ustrojani ili očuvani, elektronski, grafički, slikama ili napisani – ukoliko je: (1) posjednik poduzeo sve relevantne aktivnosti za održanost tajnosti i (2) ako podaci predstavljaju nezavisnu gospodarsku vrijednost, trenutnu ili moguću, odnosno ako nisu opće poznate i nisu bile prisutne u javnosti na bilo koji način (Anderson, 2009: 56).

Ovim zakonom iz SAD-a, posebice su definirane obavještajne aktivnosti koje su nezakonite i neetične, a to su:

- nezakoniti upadi u tuđe informatičke mreže,
- osluškivanje telefonskih razgovora,
- neistinito predstavljanje ili kamufliranje s ciljem dobivanja u vlasništvo tajnih podataka,
- nuđenje mita, obeštećivanja ili podupiranje neke kompanije u zamjenu za tajne podatke (Bazdan, 2011:115).

Zakon je postavljen iz razloga što su mnogobrojne kompanije radile niz sličnih špijunskih aktivnosti, kao što su gore navedeni, međutim donesen je jednako tako, i zbog stranih vlada. Cilj postavljanja zakona bio je isključivo orijentiran na definiranje velikih kazni, pa čak i na onoj razini kaznenog djela gospodarskog terorizma. Prema tome, osoba koja prikuplja tajne gospodarske informacije o javnim i privatnim gospodarskim kapacitetima u SAD-u u korist inozemne vlade, može se kažnjena ili novčanom ili zatvorskom kaznom.

U Republici Hrvatskoj, ovaj problem i aktivnosti špijunaže reguliraju se člankom 262. pod naslovom "Odavanje i neovlašteno pribavljanje poslovne tajne.". Taj članak glasi:

1. Tko neovlašteno drugome priopći, preda ili na drugi način učini pristupačnim podatke koji su poslovna tajna, kao i tko pribavlja takve podatke s ciljem da ih preda neovlaštenoj osobi, kazniti će se kaznom zatvorom do tri godine.
2. Ako je kaznenim djelom iz stavka 1. ovog članka počinitelj sebi ili drugome pribavio znatnu imovinsku korist ili prouzročio znatnu štetu kazniti će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
3. Nema kaznenog djela kao je djelo iz stavka 1. ovoga članka počinjeno u pretežito javnom interesu.

4. Kazneno djelo iz stavka 1. ovog članka progoni se po prijedlogu (Čl.262. Kaznenog zakona).

Signifikantno je akcentirati da je preferirano oružje gospodarske diplomacije - industrijska špijunaža, koja ima za cilj intelektualnu imovinu. Međutim relevantno je utemeljiti razliku između industrijske špijunaže između pojedinih kompanija i gospodarske špijunaže (Bazdan, 2010: 414).

Dakako, da bi određena špijunaža bila gospodarska i tako se smatrala važno je da ima odgovarajuću podršku vlade. Razvidno je, da ukoliko kompanija pokušava ukrasti podatke neke druge kompanije, iz dijela istraživanja i razvoja, mora nužno imati podršku vlade. Dakle, iza nje mora stajati vlada. Ukoliko se sabiru podaci iz otvorenih izvora, tada se može istaknuti da je ono djelovanje poslovne-obavještajne službe supsidijarne jedinice ili o centru poslovno-obavještajne službe postavljenom u baznoj korporaciji. Ukoliko se, međutim podaci skupljaju iz zatvorenih izvora tada se govori o industrijskoj špijunaži (Bazdan, 2016: 57).

U svakom slučaju, treba biti vrlo prilagodljiv jer se ovaj postupak dobivanja povjerljivih i tajnih informacija ne odnosi samo na prva dva sektora gospodarstva već i na onaj tercijarni, bankarski i sektor osiguranja pa čak i turizma. Može se odnositi i na kvartarni sektor, na transport i telekomunikacije. Najučinkovitiji može biti u kvintarnom sektoru. Naime, tu pripada istraživanje i razvoj koje je danas, velika podloga za industrijsku špijunažu. Komparirajući definicije gospodarske i industrijske špijunaže, može se utvrditi da je industrijska špijunaža fokusirani i usmjereni, ali u vlastitom smislu uži, modalitet djelovanja u usporedbi na gospodarsku špijunažu (Ćosić-Dragan, 2008: 66).

3.3.2 Cyber terorizam

Danas korištenje globalnih mreža omogućava jednostavnu i jeftinu komunikaciju između poduzeća, vlada, akademskih zajednica, pojedinaca i svih drugih zainteresiranih strana te su vrlo dobro uspostavljene. Međutim, globalne mreže, također su omogućile zločine i teroristička djelovanja. Čini se neizbježnim da će u budućnosti globalne mreže postati kazalište rata (Baldi et al. 2003: 7).

Cyber terorizam kao koncept ima različite definicije, uglavnom zbog toga što stručnjaci sigurnosti ima svoju vlastitu definiciju. Taj se pojam može definirati kao korištenje

informacijske tehnologije od strane terorističkih skupina ili pojedinaca kako bi ostvarili svoje ciljeve. To može uključivati korištenje informacijske tehnologije te poduzimanje napada protiv mreža, računalnih sustava i telekomunikacijskih infrastruktura, te obavljanje elektroničke prijetnje (Bogdanovski i Petreski, 2013: 59). Prijetnja se može manifestirati na mnoge načine, kao što su hakiranje računalnih sustava, programiranje virusa, napadanje web stranice, provođenje napada DoS (eng. *Denial of service*) i provođenje napada putem elektroničkih komunikacija (Bogdanovski i Petreski, 2013: 60).

Posljednjih godina vidljiv je sve veći broj *cyber* napada na političke mete, kritičnu infrastrukturu i web stranice komercijalnih korporacija. Ti napadi, koji također dobivaju sve veću količinu međunarodne pozornosti, su počinile države (koje ne preuzimaju odgovornost za njih), skupine hakera (kao što su *Anonymousi*), kriminalne organizacije i drugi hakeri (ICT, 2016: 24).

Prva upotreba interneta u terorističke svrhe je ekspanziranje organizacijskih i ideoloških doktrina. Terorističke skupine primjenjuju internet kako bi pribavile financijska sredstva. Mreža preko koje se prikupljaju sredstva je konstruirana na dobrovoljnim temeljima, nevladinim organizacijama i drugim financijskim institucijama. Za regrutiranje sljedbenika formiraju vlastite *web* stranice, profile na društvenim mrežama itd. Analiziranje društvenih mreža pomaže u otkrivanju grupne dinamiku, uzorka i kolektivnih akcija organizacija (Wu, et al. 2014).

Vjeruje se da je najučinkovitije korištenje *cyber* terorizma kada se koristi u kombinaciji s fizičkim terorizmom. Na primjer, onemogućavanje rada hitnih službi u situacijama kada je potrebno uspostaviti takve usluge, uzrokovane terorističkim napadom. To je vidljiv i jasan primjer načina spajanja spomenutih vrsta terorizma. Upravljanje sustavima putem softvera koji krađu klasificirane informacije, brisanje podataka, napad na web stranice, ubacivanje virusa, itd. samo su neki od primjera kako teroristi mogu ući u sustave. Teroristički napadi koje omogućuje računalna tehnologija mogu se također provoditi u sustavima kontrole zračnog prometa ili u izazivanju oštećenja mreža napajanja (Bogdanovski i Petreski, 2013: 60).

Prema autorici Zirojević Fatić (2014: 68), zloupotreba interneta od strane terorista može biti trojaka: kao oružje (*cyber* terorizam), kao način komunikacije među aktivistima i kao medij za obraćanje javnosti. Tako se može prvo objasniti *Cyber* terorizam i *cyber*-ratovanje: Uz pomoć suvremenog oružja interneta, teroristi mogu preopteretiti telefonske i mobilne linije sa posebnim programima, mogu onemogućavati avio kontroliranje kao i računala namijenjena za kontrolu i rad drugih modaliteta prometa. Također, mogu se kodirati posebni programi koji primjenjuju i upotrebljavaju velike financijske institucije, bolničke ustanove i ostale hitne službe te izmijeniti formulu za izradu lijekova u tvornici i sl. Glasovito je isticano da je Osama Bin Laden uspostavljao komunikaciju s članovima Al-Qaede s računalima putem enkriptiranih poruka (eng. *encrypted messages*). Prema autorici, prethodne analize *web* stranica terorističkih organizacija inspirirane su prevladavajućom teorijom terorizma u komunikacijskim studijama, teorije „pozornice terora” sukladno kojoj je terorizam kazalište.

Društva su naučila da niti jedna tehnologija nije savršena i da svaka tehnologija dovodi do teško predvidljivih nuspojava kojima treba upravljati u budućnosti. Internet je uvelike poslužio za krađu podataka, identiteta i sličnih načina zlouporabe te komunikacijske globalne platforme. Ono što posebno zabrinjava, to je zlouporaba interneta od strane terorista. Značajan problem danas predstavlja upravo *cyber* terorizam (Antoliš, 2010: 127).

Prema Baldi et al. (2003: 34) moguća definicija terorizma koja se odnosi na kibernetički prostor bila je iznesena u FBI-ovom radu o *cyber*-terorizmu: *Cyber*-terorizam je predizborni, politički motivirani napad informacijama, računalnih sustava, računalnih programa i podataka koji rezultiraju u nasilju nad neborbenim ciljevima subnacionalnih skupina ili tajnih agenata. Poznato je da hakeri iz svijeta nastavlja usmjeravati svoje objekte vlastitim, kao i stranim vladama, vojnicima, nuklearnim elektranama i drugima. Do danas, većina terorističkih aktivnosti uključivala je upotrebu eksploziva. Takvi napadi privlačili su veliku količinu medijske pozornosti. *Cyber*-kriminalci rade za financijsku dobit, na primjer, krađe i zloupotrebe kreditnih kartica. Za razliku od *cyber* kriminalaca, *cyber* teroristi nisu zainteresirani za krađu kreditnih kartica već za:

- postizanje globalne i vrlo vidljive medijske pozornosti
- utjecaj na gospodarske sustave

- destabiliziranje civilnog života i stvaranje panike
- stvaranje asimetričnog rata protiv zakona i vladinih agencija
- smanjivanje povjerenja u sposobnost vlade da štiti svoje stanovništvo
- iskorištavanje svih uspjeha iz gore navedenog kako bi stekli novu podršku njihovim djelovanjima (Baldi et al., 2003: 34).

Cyber terorizam ima utjecaj na fizički svijet: podatke, baze podataka, mreže, računala, satelite, podatkovne centre, telekomunikacijsku razmjenu, itd. Takvi sustavi su bitni u radu kritičnih infrastruktura, hitne službe, vojnih aktivnosti, bolnica itd. (Baldi et al., 2003: 34).

Slijedi Tablica 3.

Tablica 3 Globalni broj cyber sigurnosnih incidenata u 2017, razvrstani po industrijama i veličini organizacije¹

	Large	Small	Unknown	Total
Total	24,505	961	27,842	53,308
Unknown	1,043	9	17,521	18,573
Entertainment	6	19	7,163	7,188
Information	54	76	910	1,040
Finance	74	74	450	598
Healthcare	165	152	433	750
Professional	158	59	323	540
Public	22,429	51	308	22,788
Education	42	26	224	292
Retail	56	111	150	317
Manufacturing	375	21	140	536
Other Services	5	11	46	62
Transportation	15	9	35	59

¹Small = organizacije s manje od 1,000 zaposlenika
Large = organizacije s više od 1,000 zaposlenika

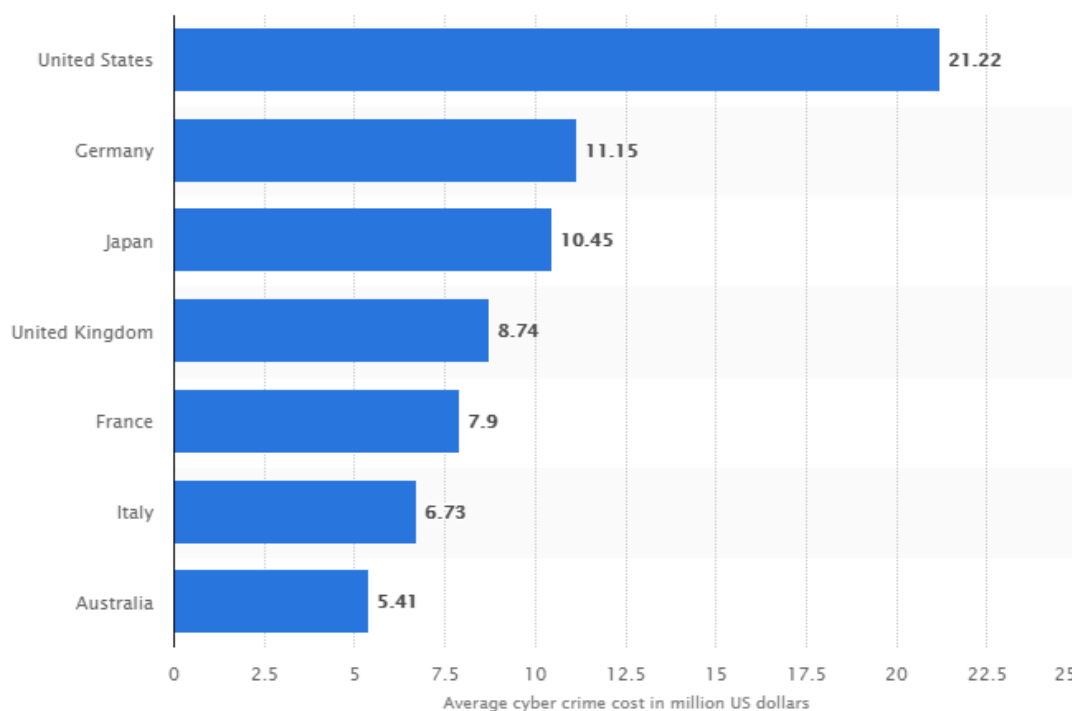
Accomodation	40	296	32	368
Utilities	14	8	24	46
Real Estate	2	5	24	31
Mining	3	3	20	26
Trade	13	5	13	31
Administrative	7	15	11	33
Construction	2	11	10	23
Agriculture	1	0	4	5
Management	1	0	1	2

Izvor: Statista <raspoloživo na: <https://www.statista.com/statistics/194246/cyber-crime-incidents-victim-industry-size/>> [pristupljeno: 11.06.2018.]

Statistika na Tablica 3 pokazuje broj on-line sigurnosnih incidenata širom svijeta u 2017., poredanih po industrijama i veličini organizacije. Te godine, zabavna industrija ukupno je imala 7,188 cyber sigurnosnih incidenata, IT industrija 1,040, industrija zdravstva 750 te financijska 598. Najveći broj *cyber* incidenata tijekom 2017. godine je zabilježen u javnim ustanovama i to konkretno u 22,788.

Slijedi Grafikon 7.

Grafikon 7 Prosječni godišnji trošak *cyber* napada na tvrtke u odabranim zemljama od kolovoza 2017. (u milijunima američkih dolara)

Izvor: Statista <raspoloživo na: <https://www.statista.com/statistics/293274/average-cyber-crime-costs-to-companies-in-selected-countries/>> [pristupljeno: 11.06.2018.]

Grafikon 7 pokazuje statistiku prosječnih troškova napada *cyber* kriminala u odabranim zemljama 2017. godine. Ustanovljeno je da je prosječni godišnji trošak *cyber* napada kriminala u SAD-u iznosio 21,22 milijuna američkih dolara. Njemačka drugo rangirana, u prosjeku je imala trošak u iznosu od 11,15 milijuna američkih dolara. Zatim slijedi Japan s iznosom od 10,45, UK sa 8,74, Francuska sa 7,9, Italija sa 6,73 te Australija s 5,41 milijuna američkih dolara. Vidljivo jest u kojoj mjeri i koliko troškova uzrokuju *cyber* napadi u odabranim zemljama.

4. ZAKLJUČAK

Terorizam današnjice se ne razlikuje u velikoj mjeri u odnosu na terorizam koji se zbivao tijekom povijesti. Međunarodni terorizam postaje sve rašireniji, složeniji, perspektivniji u ciljevima te razoreniji za zaštićene vrijednosti i slobode pojedinaca čitave međunarodne zajednice. Nepostojanjem homogene definicije pojma terorizma dopušta se i stvara subjektivno razvrstavanje određenog djelovanja kao terorističkog, istovremeno klasificirajući da dok su za jedne teroristi teški zločinci, za ostale su oni istodobno borci za slobodu i narodni osloboditelji. Antiteroristička koalicija pretpostavlja da terorizam nije isključivo prijetnja nacionalnoj sigurnosti, već i čitavom sustavu svjetske sigurnosti. Utječući na političku labilnost terorističko djelovanje negativno utječe na svjetski gospodarski rast i razvitak.

Sukladno definicijama terorizma ono što je zajedničko u mnogobrojnim tumačenjima je da terorizam uključuje nasilje kako bi se ostvarili zacrtani ciljevi. Naime, cilj je osigurati realizaciju i provođenje zakonskih odredbi kako bi se pokušao eliminirati terorizam i udruženje teroristički nastrojenih pojedinaca, skupina i organizacija. Jednako tako, strategije obrane moraju biti efikasne i pripravne ukoliko se naslute kriminalne radnje te ukoliko se dogodi teroristički napad. Strategije obrane protiv terorizma EU se stoga, razlikuju od onih strategija koje provode zemlje SAD-a. Razlog tome, proizlazi iz toga što EU više pažnje posvećuje razlozima nastanka terorizma dok su američke strategije orijentirane na rigoroznije suzbijanje terorizma. U borbi protiv terorizma potrebna je kombinacije tri modela: upotreba politike i diplomacije, provođenje zakonskog sustava i kaznenog zakonodavstva i na posljetku vojnu snagu. Jedno je sigurno, a to je da je potrebna međunarodna suradnja i primjena svih strategija kako bi se države efikasnije borile i štitile od terorizma. Osim toga, potrebno je raditi na usklađivanju socijalne nejednakosti te primjene zakonskih odredbi.

Terorizam ima neposredan utjecaj na gospodarstvo bilo koje zemlje te izravno i neizravno utječe na niz industrijskih grana. Terorizam u suvremenom poslovanju je subjekata mnogih istraživačkih radova i analiza stručnjaka gdje je utvrđeno da terorizam ima neizravni utjecaj na internacionalizaciju, međunarodno poslovanje i uspješnost samog poslovanja. Može se zaključiti kako tvrtke trebaju stalno procjenjivati

neizvjesnost koju je pokrenuo terorizam i poduzimaju posebne mjere za smanjenje takvog rizika. U suštini, korporacije danas nastoje uključiti utjecaj terorizma (kao jedan od nekoliko ključnih pitanja međunarodne stabilnosti) u svoje strateško planiranje. Literaturni pregled ovog istraživanja dao je zaključke o priznavanju utjecaja terorizma i rizika na međunarodnu suradnju i poslovanje raznih korporacija.

Također, treba na kraju naglasiti da s obzirom na ulogu i važnost informacija u današnje vrijeme, poslovne informacije i podaci trebaju biti zaštićeni bilo da se radi o zaštiti na kompjuterskom sustavu ili u onom fizičkom prostoru u kojem postoji pristup određenoj bazi podataka. Danas poslovne informacije imaju veliku vrijednost. Ili sadržavaju podatke o tržištima ili poslovnim partnerima stoga težnja treba biti na njihovoj zaštiti. Podaci mogu biti ukradeni industrijskom ili gospodarskom špijunažom, a u tu svrhu se koriste različiti alati. Danas je iznimno prisutan cyber kriminal od kojega se treba štiti pravilnim programima i edukacijom zaposlenika.

LITERATURA

1. Abadie, A., Gardeazabal, J. The Economic Cost of Conflict: A case study of the Basque Country. *The American Economic Review*. Volume 93. Issue 1., 113-132., 2003.
2. Adeniyi Marcus, O., Moruff Sanjo, O. Effects of Terrorism on the International Business in Nigeria, *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 4, No. 7(1), 2014. <raspoloživo na: http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_4_No_7_1_May_2014/30.pdf> [pristupljeno: 28.06.2018.]
3. Aggarwal, R. Terrorism and financial management. In G. Suder (Ed.), *Corporate strategies under international terrorism and adversity: 95–108*. Cheltenham, UK: Edward Elgar., 2006.
4. Akbar, Y. Historical forces in international affairs and commerce: Prospects for the international economy. In G. Suder (Ed.), *Terrorism and the international business environment: The security-business nexus: 25–42*. Cheltenham, UK: Edward Elgar., 2004.
5. Alomar, M., El-Sakka, T. The Impact of Terrorism on the FDI Inflows to Less Developed Countries: A Panel Study, *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Vol. 28., 116–125, 2011. <raspoloživo na: https://www.researchgate.net/publication/287627707_The_impact_of_terrorism_on_the_FDI_inflows_to_less_developed_countries_A_panel_study> [pristupljeno: 24.06.2018.]
6. Antoliš, K. (2010). Internetska forenzika i cyber terorizam, *Policija i sigurnost*, Vol.19 No.1, 121-128. 2010. <raspoloživo na: <https://hrcak.srce.hr/79411>> [pristupljeno: 23.06.2018.]
7. Baker, D., A. The Effects of Terrorism on the Travel and Tourism Industry, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*: Vol. 2: Iss. 1, 58-67. 2014. <raspoloživo na: <https://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=ijrtp>> [pristupljeno: 23.06.2018.]

8. Baldi, S., Gelbstein, G., Kurbalija, J. Hactivism, Cyber-terrorism and Cyberwar the Activities of the Uncivil Society in Cyberspace, Malta: DiploFoundation, 2003. <raspoloživo na: <https://baldi.diplomacy.edu/italy/isl/Hactivism.pdf>> [pristupljeno: 20.06.2018.]
9. Barger K. A. Dial A. Preventing Corporate Espionage: Investigations, Data Analyses and Business Intelligence, *Kilpatrick Townsend & Stockton*, pp. 1-18, 2014. <raspoloživo na: <http://www.kilpatricktownsend.com/~media/Files/Corporate%20Espionage%20Webinar%20Part%203.ashx>> [pristupljeno: 27.06.2018.]
10. Bazdan Z. Gospodarska diplomacija i patološki trendovi globalne ekonomije. Case study: Republika Hrvatska, *Poslovna izvrsnost : znanstveni časopis za promicanje kulture kvalitete i poslovne izvrsnosti*, Vol.5 No.1 2011., <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112071> [pristupljeno: 27.06.2018.]
11. Bazdan Z., Poslovno-obavještajne službe, industrijska i gospodarska špijunaža u međunarodnoj ekonomiji, *Zbornik Sveučilišta u Dubrovniku*, Vol.3 No.3 Prosinac 2016., <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=250727> [pristupljeno: 28.06.2018.]
12. Bazdan, Z. Optimalni model gospodarske diplomacije Republike Hrvatske u kontekstu globalne obavještajne revolucije, *Ekonomski vjesnik : Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, Vol.XXIII No.2 2010. <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=95148> [pristupljeno: 28.06.2018.]
13. Bedeković, V., Golub, D. Suvremeni menadžment u uvjetima globalnog poslovanja, *Praktični menadžment*, Vol. II, br. 3, str. 57-63, <raspoloživo na: <https://hrcak.srce.hr/file/113565>> [pristupljeno: 21.06.2018.]
14. Bezić, H., Galović, T., Mišević, P. The impact of terrorism on the FDI of the EU and EEA Countries, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci : časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, Vol.34 No.2, 333-362. <raspoloživo na:

- https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=252524>
[pristupljeno: 26.06.2018.]
15. Bilandžić, M. Islamske oružane organizacije i islamizam na primjeru Bliskog istoka., 2008.
 16. Bilas, V., Franc, S. Uloga inozemnih izravnih ulaganja i načini poticaj, *Serijski članak u nastajanju Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 06-13: 1-16, Ekonomski fakultet u Zagrebu, 2006 <raspoloživo na: <http://hrcak.srce.hr/file/202205>>
[pristupljeno: 27.06.2018.]
 17. Bogdanovski, M., Petreski, D. Cyber Terrorism– Global Security Threat, *International Scientific Defence, Security and Peace Journal*, <raspoloživo na: <http://eprints.ugd.edu.mk/6849/1/CYBER%20TERRORISM%E2%80%93%20GLOBAL%20SECURITY%20THREAT%20-%20Mitko%20Bogdanovski.pdf>>
[pristupljeno: 10.06.2018.]
 18. Bouyala Imbert, F. *In-depth Analysis EU Economic Diplomacy Strategy*, Policy Department, Directorate-General for External Policies, European parliament, 1-17. 2017. <raspoloživo na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/570483/EXPO_IDA\(2017\)570483_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/570483/EXPO_IDA(2017)570483_EN.pdf)> [pristupljeno: 21.06.2018.]
 19. Child, J. *Organization-Contemporary Principles and Practise*. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
 20. Choi, S., Powers, M. Does transnational terrorism reduce foreign direct investment? Business-related versus non-business-related terrorism. *Journal of Peace Research*. Volume 49. Issue 3. 407-422., 2012.
 21. Činar, M. The effects of terrorism on economic growth: Panel data approach, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci : časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, Vol.35 No.1, 97-121. <raspoloživo na: <https://hrcak.srce.hr/file/270555>>
[pristupljeno: 19.06.2018.]
 22. Crane A. In the company of spies: when competitive intelligence gathering becomes industrial espionage, Paper published in *Business Horizons* 2010. 48, <raspoloživo na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1031932>
 23. Cvjetković, B. *Terorizam- sredstva i posljedice*, Split, Kupola Laus, 2002.

24. Czinkota, M. R., Knight, G., Liesch, P. W., Steen, J. Terrorism and international business: A research agenda, *Journal of International Business Studies*, 41, 826–843, 2010. <raspoloživo na: https://www.researchgate.net/publication/46526065_Terrorism_and_international_business_A_research_agenda> [pristupljeno: 29.06.2018.]
25. Ćosić - Dragan, D., Poslovnost i izvjesništvo, *National security and the future*, Vol.9. No.1-2. 2008. <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=33315>
26. Delpech, T. International Terrorism and Europe, Institute for Security Studies EU, Paris
27. Derenčinović, D. Novi obzori suvremenog terorizma i antiterorizma, Akademija pravnih znanosti Hrvatske, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.
28. Dinić, J. Pranje novca kao ekonomska dimenzija terorizma, U : *Zborniku Pravnog fakulteta Sveučilišta Rijeka*, 2016, br. 2, 967-980.
29. Enders, W., Sandler, T. Is transnational terrorism becoming more threatening? A time-series investigation. *The Journal of Conflict Resolution*, 44(3): 307–332., 2000.
30. Frey, B. S., Luechinger, S., Stutzer, A. Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism, *Journal of Economic Survey*, Vol. 21, No. 1, 1–24, 2007. <raspoloživo na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-6419.2007.00505.x>> [pristupljeno: 18.06.2018.]
31. Ganor B. Terrorism in the Twenty-First Century. S.C. Shapira et al. (eds.), Essentials of Terror Medicine, Springer Science+Business Media, 2009a. <raspoloživo na: https://www.springer.com/cda/content/document/cda_downloaddocument/9780387094113-c1.pdf?SGWID=0-0-45-654310-p173833508>
32. Ganor B. Trends in Modern International Terrorism u Weisburd D. et al. (ur.), To Protect and To Serve: Policing in an Age of Terrorism, Springer Science + Business Media 2009b. <raspoloživo na: https://www.springer.com/cda/content/document/cda_downloaddocument/9780387736846-c1.pdf?SGWID=0-0-45-757706-p173749318>

33. Glavina M., Šimić Banović, R. Terorizam: Kontekst, financiranje i ekonomske posljedice, *Pravnik : časopis za pravna i društvena pitanja*, Vol.51 No.102 2017. <raspoloživo na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=284165>
34. Grgić, M., Franz, S., Bilas, V. *Inozemna izravna ulaganja i ekonomski razvoj*, Zagreb : Ekonomski fakultet, 2012.
35. Guidère, M. *Novi teroristi*. Zagreb. Alfa, 2012.
36. Hanhimaki, J. M., Blumenau, B. *An International History Of Terrorism – Western and Non-Western Experiences*. Oxon: Routledge, 2013.
37. Harmon, C. *Terorizam danas*. Zagreb: Golden marketing, 2002.
38. Hoffman, B. Defining terrorism. In *Terrorism and Counterterrorism*, (ur) R. D. Howard and R. L. Sawyer , Dubuque : McGraw-Hill, 2004.
39. Hoffman, B. *Inside Terrorism, Revised and Expanded Edition*. New York : Columbia University Press, 2006.
40. Horgan, J. *The Psychology of Terrorism*. London : Routledge, 2005.
41. Hutinski, Ž. Pristup izgradnji podsustava čuvanja i zaštite podataka i informacija, *Journal of Information and Organizational Sciences*, No.14. 35-46. 1990. <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=118903>
42. International Institute for Counter – Terrorism, *Cyber-Terrorism Activities Report No. 16 January – March 2016*, 2016. <raspoloživo na: <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-Cyber-Review-16.pdf>> [pristupljeno: 11.06.2018.]
43. Javorović B., Bilandžić M. *Poslovne informacije i business intelligence*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007.
44. Kaldor, M. *Terrorism as regressive globalisation*, Open Democracy, London, UK, 2003.
45. Karagöz, H. Terörizmin Türkiye’de Turistler ve Turizm Gelirleri Üzerindeki Etkiler, *Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper, Working Paper Series*, No: 19/2016-04., 2016.
46. Kaučić, L. *Terorizam kao ugroza svjetskom turizmu – izabrani primjeri*, Sveučilište Sjever, Varaždin, 2016.

47. Kazneni zakon Republike Hrvatske, Narodne novine, pročišćeni tekst zakona NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17. <raspoloživo na <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>>
48. Ketata, I., McIntyre, J. Corporate social responsibility as a new orientation in response to crisis management of sea changes and dead reckoning. In G. Suder (Ed.), *International business under adversity*: 150–167. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2008.
49. Kinyah Joy, M. *The Impacts of Terrorism Acts on International Business Investment Decisions by Multinational Companies Operating in Kenya*, School Of Business University Of Nairobi, 2014. <raspoloživo na: http://erepository.uonbi.ac.ke/bitstream/handle/11295/74621/Mwenda_The%20impacts%20of%20terrorism%20acts%20on%20international%20business%20investment%20decisions%20by%20multinational%20companies%20operating%20in%20Kenya.pdf?sequence=1> [pristupljeno: 29.06.2018.]
50. Klein, A. *The Costs of Terror: The Economic Consequences of Global Terrorism*, *Konrad-Adenauer-Stiftung Facts & Findings*, 2007. <raspoloživo na: http://www.kas.de/wf/doc/kas_10991-544-2-30.pdf?131022>
51. Kolev D., Nastić D., Jakupović, S., *Socio-demografske karakteristike počinioca sajber kriminala u Srbiji*, *Moć komunikacije* 2015. <raspoloživo na: http://www.powercomm-au.com/sites/default/files/Zbornik_radova_2015.pdf#page=45>
52. Maditinos, Z. Vassiliadis, C. *Crises and Disasters in Tourism Industry. Affect Globally*. 67-76., 2008.
53. Marić, S. *Terorizam kao globalni problem*, *Medianali*, Vol. 6, str. 90. 2012. <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=160860>
54. Marković S. *Terorizam i druga krizna stanja suvremenog društva i njihov utjecaj na ograničavanja ljudskih prava i demokraciju*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol.16 No.1 2009. <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=129502>

55. Martišković, Ž., Vojak, N., Požega, S., Značaj inozemnih izravnih ulaganja u Republiku Hrvatsku, *Zbornik Veleučilišta u Karlovcu*, Vol.2, No.1, 125-135, 2012. <raspoloživo na: <https://hrcak.srce.hr/87542>> [pristupljeno: 29.06.2018.]
56. Milanović, Z. *Osjetljivost turizma na nasilne događaje u okruženju*, Završni rad Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, 2017. <raspoloživo na <https://repozitorij.efst.unist.hr/islandora/object/efst:1402/preview>> [pristupljeno: 21.06.2018.]
57. Moody's Investor Service, Sovereigns and Terrorism, Terrorism Has a Long-lasting Negative Impact on Economic Activity and Government Borrowing Costs, 2015. <raspoloživo na: <http://www.lefigaro.fr/assets/terrorisme.pdf>> [pristupljeno: 29.06.2018.]
58. O'Brien, K.L., Leichenko, R.L. Double exposure: assessing the impacts of climate change within the context of economic globalization. *Global Environmental Change*, 2000.
59. Okvirna odluka Vijeća od 13. lipnja 2002. O suzbijanju terorizma, (2002/475/PUP), *Službeni list Europske unije*, <raspoloživo na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A32002F0475>> [pristupljeno: 25.06.2018.]
60. Pađen, B. Dekonstrukcija mita o globalnom terorizmu: trendovi u suvremenom terorizmu, *Međunarodne studije : časopis za međunarodne odnose, vanjsku politiku i diplomaciju*, Vol.14 No.2 2014. <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=211345>
61. Pavlović, D. *Inozemne direktne investicije u međunarodnoj trgovini.*, Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga, 2008.
62. Prodan T. Komparativna analiza protuterorističkih strategija sjedinjenih američkih država i Europske unije, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol.XVII No.33-34, 2014. <raspoloživo na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=200215>
63. Ranabhat, K. Effects of terrorism in tourism industry, A Case Study of 9/11 Terrorist Attacks in World Trade Center, Bachelor's Thesis, Centria University of Applied Sciences, 2015. <raspoloživo na:

- <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/103202/krishna.pdf?sequence=1>
> [pristupljeno: 18.06.2018.]
64. Rose A. Z., Bloomberg, B., S. Total Economic Consequences of Terrorist Attacks: Insights from 9/11, *Articles & Papers. Paper 190.*, Volume 16, Issue 1, 1-12, 2010 <raspoloživo na: http://create.usc.edu/sites/default/files/publications/totaleconomicconsequencesofterroristattacks-insightsfrom9_0.pdf> [pristupljeno: 28.06.2018.]
65. Sandić, K. Fenomen finansiranja terorizma putem pranja novca i uspostavljanje delotvornog sistema kontra mera, *Vojno delo*, br. 1, Beograd, 380-400, 2012.
66. Shahbaz, M., Shabbir, M. S. Military spending and economic growth in Pakistan: New evidence from rolling window approach, *Ekonomika istraživanja*, 25(1), 144–159., 2012.
67. Shahzad, J., Rehman, M., Ahmad, T., Zakaria, M., Fida, B. Relationship Between FDI, Terrorism and Economic Growth in Pakistan: Pre and Post 9/11 Analysis, *European Journal of Economic Studies*, Vol.(10), No 4, 2015. <raspoloživo na: https://www.researchgate.net/publication/284460716_The_Impact_of_Terrorism_on_FDI_inflow_in_Pakistan> [pristupljeno: 26.06.2018.]
68. Sonmez, F. S. Influence of terrorism risk on foreign tourism decisions, *Annals of tourism research*, Elsevier. Vol. 25 (1), 1998. <raspoloživo na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160738397000728>>
69. Spich, R., Grosse, R. How does homeland security affect US firms' international competitiveness? *Journal of International Management*, 11(4): 457–478., 2005.
70. Statista <raspoloživo na: <https://www.statista.com/statistics/194246/cyber-crime-incidents-victim-industry-size/>> [pristupljeno: 11.06.2018.]
71. Statista, 2018. <raspoloživo na: <https://www.statista.com/>> [pristupljeno: 27.06.2018.]
72. Tatalović, S. *Nacionalna i međunarodna sigurnost*. Zagreb: Politička kultura, 2006.
73. Tatalović, S. *Globalna sigurnost i etnički sukobi*. Zagreb: Politička kultura, 2010.

74. Tavares, J. The Open Society Assesses Its Enemies: Shocks, Disasters and Terrorist Attacks *Journal of Monetary Economics*, Vol. 51, No. 5, 1039– 1070, 2004. <raspoloživo na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304393204000601?via%3Dihub>> [pristupljeno: 14.06.2018.]
75. The Federal Bureau of Investigation <raspoloživo na: <https://www.fbi.gov/>> [pristupljeno: 22.06.2018.]
76. The World Bank, <raspoloživo na: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2016&locations=FR-BE-DE&start=2010>> [pristupljeno: 29.06.2018.]
77. Trading economics, <raspoloživo na: <https://tradingeconomics.com/usa/foreign-direct-investment>> [pristupljeno: 29.06.2018.]
78. Varol, K. Terör ve Sağduyu, *Çağın Polis Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 71, Kasım, 2007.
79. Vukadinović, R. *Međunarodni politički odnosi*. Zagreb, Politička kultura, 2004.
80. Vukonić, B. *Turizam – budućnost mnogih iluzija*. Zagreb: Plejada, 2010.
81. Wernick, D. Terror incognito: International business in an era of heightened geopolitical risk. In G. Suder (Ed.), *Corporate strategies under international terrorism and adversity*: 59–82. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2006.
82. Wernick, D. Terror incognito: International business in an era of heightened geopolitical risk. In G. Suder (Ed.), *Corporate strategies under international terrorism and adversity*: 59–82. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2006.
83. Wilkinson, P. *Terorizam protiv demokracije*. Zagreb: Golden marketing, 2002.
84. Wu, E., Carleton, R., Davies, G. Discovering bin-Laden's Replacement in al-Qaeda, using Social Network Analysis: A *Methodological Investigation, Perspectives on Terrorism*, Volume 8, Issue 1, 2014.
85. Zirojević Fatić, M. *Terorizam: Međunarodni pogled*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku u privredu, 2014.

Terrorism in modern business

Summary: Terrorism undoubtedly poses a grave threat to the security of open societies. Conventional wisdom holds that terrorists also hold the power to inflict serious harm to modern economies. Terrorism is a threat to security at the level of national and international frameworks as well as the entire system of world security. International terrorism is very widespread and complex, and it implies a specific form of threat that can be directed at the population, companies and above all, to the authorities. Antiterrorist policy should have a primary place in solving problems of national and international security, and should also be complex and characteristic aimed exclusively on the prevention and elimination of terrorist activities. Legislation of the state has a direct role in preventing this great problem. Terrorism has a major and significant impact on the economy of any country and affects industries such as, finance, aviation, insurance, retail, travel, tourism and transportation. Terrorism threatens international business by direct and indirect effects, and thus companies become targets of modern terrorism with important implications for operations and business performance. Terrorist incidents have economic effects by diverting foreign direct investment (FDI), demolishing infrastructure, redirecting public investment funds to security, or limiting trade. The purpose of this research is to point out contemporary terrorism, to show the influence of terrorism on the economy and modern business, and to give an overview of the new forms of action of terrorist organizations.

Keywords: *Terrorism, security, economy, multinational companies, data, cyber terrorism*

POPIS SLIKA

Slika 1 Metode prikupljanja podataka kod špijunaže.....	40
---	----

POPIS TABLICA

Tablica 1 Kriteriji na koje se svode definicije terorizma.....	10
Tablica 2 Instrumenti borbe protiv terorizma.....	19
Tablica 3 Globalni broj <i>cyber</i> sigurnosnih incidenata u 2017, razvrstani po industrijama i veličini organizacije.....	48

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1 Broj terorističkih napada diljem svijeta između 2006. i 2016. godine.....	15
Grafikon 2 Globalni gospodarski učinak terorizma (u mlrd. dolara)	24
Grafikon 3 Globalni ekonomski troškovi terorizma od 2000. do 2016. godine (u milijardama američkih dolara).....	26
Grafikon 4 FDI i indeks terorizma u SAD-u	29
Grafikon 5 FDI u Francuskoj, Belgiji i Njemačkoj (2010-2016., u mlrd \$)	30
Grafikon 6 Broj dolazaka turista u SAD-u, Francuskoj i Indoneziji (u mil).....	32
Grafikon 7 Prosječni godišnji trošak <i>cyber</i> napada na tvrtke u odabranim zemljama od kolovoza 2017. (u milijunima američkih dolara)	50